Ο ΝΟΣΤΟΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΟΜΟΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ

Υπό

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗ

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

Ο ΝΟΣΤΟΣ ΣΤΙΣ ΠΑΡΟΜΟΙΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ

Ἡ μελέτη αὐτὴ δὲν ἄρχισε ἀπὸ τὸν τίτλο της· ἡ ἔρευνα ξεκίνησε ἀπὸ τὰ εἰδικὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει μιὰ συγκεκριμένη παρομοίωση τῆς *Ὀδύσσειας*. Ἡ ὁμολογία γίνεται γιὰ δύο λόγους: α) γιὰ νὰ δικαιολογηθῆ ἡ δομὴ τῆς ἐργασίας, ποὺ ἔχει τὴ μορφὴ ἑνὸς κυττάρου ἀναπτυγμένου γύρω ἀπὸ ἕναν βασικὸ πυρήνα· β) γιὰ νὰ ὑπογραμμισθῆ ἡ ἀπουσία ὁποιασδήποτε καθοριστικῆς ἀρχῆς. Γιατί, προκειμένου τουλάχιστον γιὰ τὴν ὁμηρικὴ παρομοίωση, ἡ πεῖρα ἔδειξε ὅτι, στὴν ἐφαρμογή, ἡ ἐκλογὴ καὶ ἡ προβολὴ μιᾶς ὁρισμένης ἑρμηνευτικῆς μεθόδου συχνὰ ὁδηγοῦν σὲ ἀδιέξοδο: ἡ μέθοδος τείνει νὰ ἐπιβάλη τοὺς κανόνες της πάνω στὸ ὑπόψη ποιητικὸ ὑλικό, ἀντὶ νὰ καθορίζεται ἀπὸ αὐτό, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ θυσιάζεται ἡ ρευστότητα τῆς ποίησης στὴ σαφήνεια καὶ στὴ σχηματοποίησή της, νὰ θεωροῦνται τὰ ὁμοειδῆ φαινόμενα ὅμοια καὶ νὰ κωδικοποιοῦνται οἱ ὁμοιότητες σὲ βάρος τῶν διαφορῶν. Ἀπὸ τὸν σκόπελο αὐτὸν δὲν ξέφυγε οὔτε ὁ H. FRÄNKEL στὸ πολύτιμο ἀπὸ κάθε ἄποψη βιβλίο του γιὰ τὶς ὁμηρικὲς παρομοιώσεις[1]. Ὅσο κι ἂν διάλεξε, σὲ σύγκριση μὲ προηγούμενους ἐρευνητές, τὴ λιγότερο σχηματική, τὴν ὁλοφάνερα ποιητικότερη μέθοδο γιὰ νὰ προσπελάση τὴν ὁμηρικὴ παρομοίωση, σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ἔφτασε σὲ σχετικὴ τουλάχιστον παραμόρφωση τῶν πραγμάτων. Τὸ ἀδιέξοδό της τὸ ἔδειξε ὁ G. JACHMANN[2] μὲ συναρπαστικὴ συχνὰ ὀξύνοια καὶ φιλολογικὴ ἀκρίβεια, μὲ ἀμφίβολης ὅμως ἀποτελεσματικότητας πολεμικὴ ὀξύτητα. Καὶ τὸ σημαντικότερο: στὴν ὁπωσδήποτε εὐλύγιστη ἑρμηνευτικὴ μέθοδο τοῦ FRÄNKEL ἀντιπρόβαλε, ἀνανεώνοντάς την, μιὰν ἀσφυκτικὴ στὴ στενότητά της, γνωστὴν ἀπὸ παλιά, μέθοδο ἑρμηνείας τῶν ὁμηρικῶν παρομοιώσεων, ποὺ μᾶς πηγαίνει τελικὰ πρὸς τὰ πίσω ἀντὶ νὰ μᾶς προωθῆ. Οἱ ἐπιφυλάξεις αὐτὲς δὲν δίνουν, ἐλπίζω, τὴν ἐντύπωση μιᾶς συμβιβαστικῆς οὐδετερότητας, καὶ δὲν δημιουργοῦν τὴν προσδοκία μιᾶς νέας ἑρμηνευτικῆς θεωρίας. Καὶ τὸ ἕνα καὶ τὸ ἄλλο βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὶς προθέσεις μου. Ἡ μελέτη μου χρωστᾶ πολλὰ καὶ στὴν εὐαισθησία τοῦ FRÄNKEL καὶ στὴ νηφαλιότητα τοῦ JACHMANN. Προσπάθησα νὰ ἀνταποδώσω τὸ χρέος ὅσο μποροῦσα καλύτερα.

---

[1] *Die homerischen Gleichnisse*, Göttingen 1921.

[2] «Ein homerisches Gleichnis», *Maia* NS 7 (1955) 132-144, καὶ προπαντὸς *Der homerische Schiffskatalog und die Ilias*, Köln 1958, σ. 223-230 καὶ 267-338.

[Προσπαθῶ ἐδῶ νὰ διαγράψω σύντομα, ἀλλὰ ὅσο γίνεται πιστότερα, τὴν ἑρμηνευτικὴ μέθοδο τοῦ H. FRÄNKEL καὶ τὴν ἀντίπαλή της τοῦ G. JACHMANN:

Ὁ FR. προάγοντας καὶ συστηματοποιώντας μιὰ παλαιότερη θέση τοῦ WILAMOWITZ (*Griechische Literatur*, Kultur der Gegenwart, I 1905, σ. 20, καὶ *Die Ilias und Homer*, Berlin 1920, σ. 195, 297 κ.ἀ.) προσπάθησε νὰ δείξῃ ὅτι οἱ ὁμηρικὲς παρομοιώσεις στὸ σύνολό τους—μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις—δὲν λειτουργοῦν, ὅπως πίστευαν οἱ ὁμηριστὲς παλαιότερα, μὲ ἄξονα τὸ ἕνα καὶ μοναδικό, φραστικὰ δεδομένο, συσχετικὸ σημεῖο ἀνάμεσα στὴν εἰκόνα καὶ στὴν ἀφήγηση, τὸ γνωστὸ δηλ. tertium comparationis (τὴν ἄποψη αὐτὴ καθαρότερα καὶ φανατικότερα ἀπὸ ὅλους τὴν ὑποστήριξαν ὁ H. DÜNTZER, *Homerische Abhandlungen*, Leipzig 1872, σ. 485 ἑξ. καὶ ὁ G. FINSLER, *Homer* I$_2$, Leipzig^3 1924, σ. 258· πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, περισσότερο ὅμως εὐέλικτα, κινήθηκε ὁ T. PLÜSS μὲ τὴ μελέτη του <Das Gleichnis in erzählender Dichtung>, *FS zu 49. Philologen-Versammlung*, Basel 1907). Μιὰ τόσο μηχανικὴ καὶ μονοδιάστατη συσχέτιση εἰκόνας καὶ ἀφήγησης (ὁ FR. ὀνομάζει τὸ πρῶτο σκέλος τῆς παρομοίωσης—αὐτὸ δηλ. ποὺ εἰσάγεται μὲ τὸ ἀναφορικὸ ὡς, ὅσσα κ.τ.ὅ.—Wiesatz, καὶ τὸ δεύτερο—ἐκεῖνο δηλ. ποὺ εἰσάγεται δεικτικὰ μὲ τὸ ὣς, τόσσα κ.τ.ὅ.—Sosatz· μεταφράζοντας τὴν ὁρολογία αὐτὴ μιλοῦμε καὶ ἐμεῖς στὴ συνέχεια τῆς μελέτης μας γιὰ *ἀναφορικὸ* καὶ γιὰ *δεικτικὸ* μέρος τῆς παρομοίωσης) εἶναι κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ FR. καταστροφὴ τῆς ποίησης, ἀφελὴς ὑπεραπλούστευσή της. Ὑποστηρίζει λοιπὸν ὅτι τὸ tertium comparationis ἀποτελεῖ ἕναν ἐξωτερικό, τὶς περισσότερες φορὲς ποιητικὰ ἀδιάφορον, φραστικὸν ἅρμὸ καθαρὰ τεχνικῆς σημασίας. Ἡ λειτουργία ἑπομένως τῆς ὁμηρικῆς παρομοίωσης ἀνιχνεύεται ὀρθά, λέει ὁ FR., μόνον ἐφόσον μεταφέρουμε τὴν διάθεση (Stimmung) τῆς εἰκόνας στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀφήγησης. Ἡ διάθεση αὐτὴ στηρίζεται καὶ ἐκπορεύεται ἀπὸ ὁλόκληρο τὸ ἀναφορικὸ μέρος τῆς παρομοίωσης μέσω τῶν εἰκονικῶν της συμβόλων. Τὰ σύμβολα αὐτά, κατὰ τὸν FR., παγιώθηκαν στὴν παλαιότερη πορεία τῆς ἐπικῆς ποίησης, ἔτσι ὥστε στὰ χρόνια τῆς *Ἰλιάδας* καὶ τῆς *Ὀδύσσειας* εἶχαν πιὰ ἀποκτήσει μιὰν ὁρισμένη συμβολιστικὴ ἀξία: λ.χ. ἡ θύελλα ἔγινε τὸ ἀπεικασμα τοῦ ἥρωα ποὺ ἐπεμβαίνει παρακινώντας τοὺς ἄνδρες του, καὶ κατὰ προέκταση σύμβολο τῆς ἴδιας τῆς παρωθητικῆς κίνησης· ἡ θάλασσα, στὴν ἴδια περίπτωση, ἀντιστοιχεῖ στὴ μάζα τῶν πολεμιστῶν, καὶ τὰ κύματά της στὴ διαδοχικὴ κίνηση τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ καὶ γενικότερα τοῦ λαοῦ. Γιὰ τὸν FR. ἑπομένως ἡ ὁμηρικὴ παρομοίωση λειτουργεῖ χάρη στὴ δραστικότητα καὶ τὴν παραστατικὴ ὑποβολὴ τέτοιων συμβόλων, καὶ οἰκοδομεῖται πάνω σ' αὐτά. Ἡ σημασία ἐξάλλου ἑνὸς συμβόλου εἶναι δυνατό, κατὰ τὸν FR., νὰ διευρυνθῇ καὶ νὰ συμπεριλάβῃ καὶ μιὰ δεύτερη κατηγορία ὁμοειδῶν φαινομένων· ἢ δύο ἀνεξάρτητα ἀρχικὰ μεταξύ τους σύμβολα μποροῦν νὰ συνδυαστοῦν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκύψῃ ἕνα νέο, συνθετώτερο σύμβολο, πλατύτερης ἢ ἀκόμη καὶ διαφορετικῆς συμβολιστικῆς ἀξίας. Μ'αὐτὴν τὴ βάση εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκατάσταση ἑνὸς στέμματος γιὰ τὶς ὁμοειδεῖς παρομοιώσεις—καὶ ἀπὸ ἄλλη σκοπιά: οἱ δυσκολίες μιᾶς συγκεκριμένης παρομοίωσης ἐνδέχεται νὰ ἀίρωνται, ὅταν ληφθῇ ὑπόψη ἡ θέση αὐτῆς τῆς παρομοίωσης μέσα στὸ ἀποκαταστημένο στέμμα τῶν ὁμοειδῶν της περιπτώσεων. Γενικὰ γιὰ τὸν FR. ἡ σχέση τοῦ ἀναφορικοῦ καὶ τοῦ δεικτικοῦ μέρους μιᾶς παρομοίωσης εἶναι σχέση δύο παράλληλων ἐπιπέδων μὲ πολλὲς προβολὲς τοῦ ἑνὸς πάνω στὸ ἄλλο: ἡ εἰκόνα ἔτσι μεταφράζει καὶ ἀνεβάζει στὸν χῶρο τῶν συμβόλων τὰ γεγονότα καὶ τὴν διάθεσή τους, κάποτε μάλιστα, μέσα στὶς προεκτάσεις τοῦ συμβολισμοῦ της, ὑπερκαλύπτοντάς τα.

Ὁ G. JACHMANN ἀντίθετα, πολεμώντας τὴν ἑρμηνευτικὴ θεωρία τοῦ FR., ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι ἀνήκουστο νὰ ζητοῦμε ἀπὸ τοὺς ἀκροατὲς τοῦ Ὁμήρου νὰ ἦταν ἢ νὰ γίνουν ἀποκρυπτογράφοι συμβόλων, ἤ, μ' ἄλλα λόγια, νὰ καθιστοῦμε τόσο πολύπλοκη τὴν πρόσληψη τῆς ὁμηρικῆς εἰκόνας. Γιὰ τὸν J., ἐκτὸς ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, οἱ ὁμηρικὲς παρομοιώσεις δὲν εἶναι οὔτε Stimmungsträger οὔτε Handlungsträger· εἶναι αὐτόνομα ἀναπτυγμέ-

νες εἰκόνες, ποὺ δὲν παραλληλίζονται σὲ πολλὰ σημεῖα τους πρὸς τὴν ἀφήγηση, ἀλλὰ τέμνονται μαζί της σ' ἕνα καὶ μοναδικὸ σημεῖο, αὐτὸ ποὺ ὑπογραμμίζει καὶ φραστικὰ ὁ ποιητής: δηλ. τὸ tertium comparationis. Ἡ ποιητικὴ ἀξία τῆς ὁμηρικῆς παρομοίωσης στηρίζεται, σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη τοῦ J., ἀκριβῶς σ' αὐτὴν τὴν ἔλλειψη ἄλλης σχέσης, σ' αὐτὴν τὴν μετάσταση ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ἐπικῶν γεγονότων σ' ἕναν ἄλλο, τὸν χῶρο τῶν παραστάσεων. Αὐτὴ ἡ διαφυγὴ ἐκτελεῖ αὐτόνομη ποιητικὴ λειτουργία.

Συμβιβαστικά, ἀνάμεσα στὶς δύο ἀκραῖες ἀπόψεις, στέκονται πολλοὶ ἄλλοι ἐρευνητές: παλαιότερα π.χ. ὁ P. Gauer, *Grundfragen der Homerkritik*[3] 1923, σ. 459-481, καὶ τώρα τελευταῖα ὁ G. J. De Vries, ‹Het tertium comparationis in de Homerische vergelijking›, *Forum der Letteren* 1963, 41-56.

Παραθέτω στὴν συνέχεια τὴν λοιπὴ σχετικὴ βιβλιογραφία καταταγμένην σὲ κατηγορίες: 1) Εἰδικὲς μελέτες γιὰ τὴν ὁμηρικὴ παρομοίωση α) καθαυτὴν καὶ β) συγκριτικὰ μὲ ἄλλα λογοτεχνικὰ γένη καὶ μὲ τὶς εἰκαστικὲς τέχνες: α) Fr. Müller, ‹Das homerische Gleichnis›, *Neue Jahrb.* 1941, 175-183. H. Seyffert, *Die Gleichnisse der Odyssee*, διδ. διατρ. Kiel 1949. M. Riemschneider, *Homer*, Leipzig 1950, 134-146,—‹Das homerische Gleichnis als literarisches Genus›, *Minoica und Homer* 1961, 40-44. Sh. Kure, ‹On the Homeric similes especially those in the Odyssey›, *Journ. of Class. Stud.* 2 (1954) 14-24. M. N. Durić, ‹Les guirlandes de comparaisons dans l'Iliade d'Homère›, *Ziva Antika* 2 (1952) 3-52. M. Coffey, ‹The Function of the Homeric simile›, *Amer. Journ. Phil.* 78 (1957), 113-132. J. A. Notopoulos, ‹Homeric similes in the light of oral poetry›, *Class. Journ.* 52 (1957) 312-322. H. Storch, *Die Erzählungsfunktion der homerischen Gleichnisse*, διδ. διατρ. Tübingen 1957. J. C. Kamerbeek, ‹Problematik van de vergelijkingen in Homerus' Ilias›, *Forum der Letteren*, Febr. 1962, 33-47. β) E. Riezler, ‹Das homerische Gleichnis und der Anfang der griechischen Philosophie›, *Antike* 12 (1936) 253-271. W. Elliger, *Gleichnis und Vergleich bei Homer und den griechischen Tragikern*, διδ. διατρ. Tübingen 1955. R. Hampe, *Die Gleichnisse Homers und die Bildkunst seiner Zeit*, Tübingen 1952. W. Schadewaldt, ‹Die homerische Gleichniswelt und die kretisch-mykenische Kunst›, *Von Homers Welt und Werk*[3], Stuttgart 1959, 130-154. 2) Σχετικὰ κεφάλαια γιὰ τὴν ὁμηρικὴ παρομοίωση σὲ γενικὰ ὁμηρικὰ βιβλία: K. Rothe, *Die Odyssee als Dichtung und ihr Verhältnis zur Ilias*, Paderborn 1914, σ. 264-271. F. Stürmer, *Die Rhapsodien der Odyssee* (E. Drerup, *Homerische Poetik* III) Würzburg 1921, σ. 603-613. C. M. Bowra, *Tradition and design in the Iliad*, Oxford 1930, σ. 114-128. A. Severyns, *Homère III (L'Artiste)* Bruxelles 1948, σ. 153-164. G. P. Shipp, *Studies in the language of Homer*, Cambridge 1953, σ. 18-113. B. Snell, *Die Entdeckung des Geistes*[3], Hamburg 1955, σ. 258-268. T. B. L. Webster, *From Mycenae to Homer*, London 1958, 223-239].

I

Στὴν κορύφωση τῆς πράξης τοῦ ἀναγνωρισμοῦ Ὀδυσσέα καὶ Πηνελόπης βρίσκεται μιὰ ἀπὸ τὶς ὡραιότερες παρομοιώσεις τῆς *Ὀδύσσειας*: ψ 231-242. Ἔχουν προηγηθῆ ἡ προπαρασκευαστικὴ σκηνὴ τοῦ ἀναγνωρισμοῦ[1]

[1] Τὴν δραματική της καμπύλη δὲς στὸν W. Schadewaldt, ‹Neue Kriterien zur Odyssee-Analyse, Die Wiedererkennung des Odysseus und Penelope›, *Sitzb. phil.-hist. Kl.* Heidelberg 1959/2, σ. 14.

(διάλογος Εὐρύκλειας - Πηνελόπης: ψ 1-84), ἡ πρώτη φάση του μὲ τὸ πλαστὸ ἀδιέξοδό της[1] (Πηνελόπη - Τηλέμαχος - Ὀδυσσέας: ψ 85-140), ἔχει πραγματοποιηθῆ ὁ ἐξωραϊσμὸς τοῦ Ὀδυσσέα ἀπὸ ἀνθρώπινην καὶ θεϊκὴ πλευρὰ (ἡ Εὐρυνόμη λούζει, χρίει μὲ λάδι καὶ ντύνει τὸν Ὀδυσσέα, ἡ Ἀθηνᾶ *κὰκ κεφαλῆς χεῦεν πολὺ κάλλος...μείζονά τ' ἐσιδέειν καὶ πάσσονα*: ψ 151-165)[2], καὶ ἀντιμέτωποι πιὰ οἱ δύο σύζυγοι, μόνοι, προχωροῦν στὴν τελικὴ δοκιμασία μὲ τὸ θέμα τοῦ ἀμετακίνητου κρεβατιοῦ, ποὺ θὰ λύση ἐπιτέλους τοὺς κόμπους τῆς μακρᾶς ἀναστολῆς: ὕστερα ἀπὸ ἕναν ἀπολογητικό, ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα[3] λόγο τῆς Πηνελόπης, οἱ δύο σύζυγοι θὰ σμίξουν γιὰ πρώτη φορά,

---

[1] Τοὺς στ. ψ 117-172 (ὅπως καὶ στὴν συνέχεια τοῦ ψ τοὺς στ. 218-224, 241-288, 297-299 καὶ 344-372) τοὺς θεωρεῖ ὁ SCHADEWALDT προϊὸν τοῦ ποιητῆ *B* (δὲς ὅ.π., σ. 17, καὶ *Von Homers Welt und Werk*[3], 1959, σ. 488). Θὰ μᾶς πήγαινε πολὺ μακριὰ νὰ παρακολουθήσουμε τὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὴ μέθοδο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ SCHADEWALDT διαχωρίζοντας τὴν *Ὀδύσσεια* σὲ δύο στρώματα: σ' ἕνα παλαιότερο-ἰλιαδικὸ (ποιητὴς *A*) καὶ σ' ἕνα νεώτερο-μεταϊλιαδικὸ (ποιητὴς *B*). Δὲς σχετικὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μελέτη του ποὺ ἀναφέραμε καὶ τὶς ἑξῆς: «Der Prolog der Odyssee», *Harv. St.* 63 (1958 = *FS f. W. Jäger*) 15-32. «Kleiderdinge», *Hermes* 87 (1959 = *FS f. F. Klingner*) 13-26. «Der Helios - Zorn im 12. Buch der Odyssee», *FS f. L. Castiglioni* I (1960) 861-876. Κριτικὴ γιὰ τὴν μελέτη «Neue Kriterien...», ποὺ ἀφορᾶ καὶ τὴ σκηνὴ ποὺ συζητοῦμε, δὲς πρόχειρα στὸ «Fachbericht zur neuren Homerforschung», *Gymnasium* 71 (1964) 54 ἀπὸ τὸν A. HEUBECK, καὶ στὸ «Forschungsbericht, Homer», *Anzeiger für die Altertumswissenschaft* 3 (1960) 14-15 ἀπὸ τὸν ALBIN LESKY.

[2] Αὐτοὶ εἶναι οἱ στίχοι ποὺ ἐνοχλοῦν ἰδιαίτερα τὸν SCHADEWALDT (καὶ ὄχι μόνον αὐτὸν οὔτε πρῶτον) ἐξαιτίας κυρίως τῆς διασπαστικῆς τους λειτουργίας: διακόπτουν πραγματικά, πάνω στὴν καίρια στιγμή, τὴν σκηνὴ τοῦ ἀναγνωρισμοῦ, καὶ μοιάζουν νὰ πέφτουν ἔξω ἀπὸ τὴν δραματική της καμπύλη. Στὰ ἀντεπιχειρήματα τοῦ A. HEUBECK (ὅ.π., σ. 54) ἐναντίον τοῦ SCHADEWALDT (δὲς καὶ A. LESKY, ὅ.π., σ. 15) θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ προσθέση καὶ τὸ ἀκόλουθο: Μὲ τὴν 'παρέμβλητη' σκηνὴ τοῦ λουτροῦ καὶ τοῦ ἐξωραϊσμοῦ, ἡ πράξη τοῦ ἀναγνωρισμοῦ Ὀδυσσέα-Πηνελόπης κλιμακώνεται σὲ τρεῖς σκηνὲς (Εὐρύκλεια-Πηνελόπη, Τηλέμαχος-Πηνελόπη-Ὀδυσσέας, Ὀδυσσέας-Πηνελόπη), ποὺ χωρίζονται ἀντίστοιχα μὲ ἕνα 'νεκρὸ' πέρασμα: α) τὴν κάθοδο τῆς Πηνελόπης ἀπὸ τὸ ὑπερῶο στὴν αἴθουσα (πέρασμα ἀπὸ τὴν πρώτη στὴ δεύτερη σκηνή)· β) τὸ λουτρὸ καὶ τὸν ἐξωραϊσμὸ τοῦ Ὀδυσσέα (πέρασμα ἀπὸ τὴν δεύτερη στὴν τρίτη σκηνή). Ὅτι ὁ Τηλέμαχος ἐξάλλου δὲν ἔχει θέση στὴν τελικὴ φάση τοῦ ἀναγνωρισμοῦ καὶ ὅτι ἑπομένως οἱ στίχοι ψ 117 ἑξ. προσφέρουν μιὰν πρώτης τάξης 'εὐκαιρία' γιὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του, τὸ παρατήρησε κιόλας εὔστοχα ὁ A. HEUBECK (ὅ.π. 54). Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ προσθέση πὼς κάτι ἀνάλογο ἔχουμε καὶ στὸ π, ὅπου, πρὶν ἀπὸ τὴν καθαυτὸ σκηνὴ τοῦ ἀναγνωρισμοῦ ἀνάμεσα στὸν Τηλέμαχο καὶ τὸν Ὀδυσσέα, ἀπομακρύνεται πάλι εὔσχημα ὁ Εὔμαιος—ὁ SCHADEWALDT ὅμως καὶ τοὺς στίχους αὐτοὺς (π 129-210) τοὺς ἀποδίδει στὸν ποιητὴ *B*!

[3] Κυρίως σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν *ὀιζὺν* τῶν θεῶν καὶ τὴν *λυγρὴν ἄτην*. Στὴν πρώτη ἀνάγει ἡ Πηνελόπη τὴν αἰτία τοῦ εἰκοσάχρονου χωρισμοῦ ἀπὸ τὸν ἄνδρα της, ἐνῶ τὴν δεύτερη τὴν ταυτίζει μὲ τὴν τυφλὴ δύναμη ποὺ ἐξώθησε τὴν Ἑλένη—αὐτὸ τὸ alter ego τῆς γυναικείας φύσης—στὴν ἀπιστία της. Ἡ ἀντανάκλαση ἀπὸ τὸ *Τ* τῆς Ἰλιάδας εἶναι φανερή. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ἔμμεσοι ἀντικατοπτρισμοὶ τῆς *Ἰλιάδας* στὴν *Ὀδύσσεια* δὲν μελετήθηκαν, ὅσο ξέρω, ἀκόμη πάνω στὴν νέα βάση, ποὺ ὅλο καὶ κερδίζει ἔδαφος, ὅτι ὁ ποιητὴς τῆς *Ὀδύσ-*

μετὰ ἀπὸ εἴκοσι χρόνια χωρισμό. Στὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκεται ἡ παρομοίωση ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει:

231 Ὣς φάτο (=Πηνελόπη), τῷ δ' ἔτι μᾶλλον ὑφ' ἵμερον ὦρσε γόοιο·
κλαῖε δ' ἔχων ἄλοχον θυμαρέα, κεδνὰ ἰδυῖαν.
ὡς δ' ὅτ' ἂν ἀσπάσιος γῆ νηχομένοισι φανήῃ,
ὧν τε Ποσειδάων εὐεργέα νῆ' ἐνὶ πόντῳ
235 ῥαίσῃ, ἐπειγομένην ἀνέμῳ καὶ κύματι πηγῷ·
παῦροι δ' ἐξέφυγον πολιῆς ἁλὸς ἤπειρόνδε
νηχόμενοι, πολλὴ δὲ περὶ χροΐ τέτροφεν ἅλμη,
ἀσπάσιοι δ' ἐπέβαν γαίης, κακότητα φυγόντες·
ὣς ἄρα τῇ ἀσπαστὸς ἔην πόσις εἰσοροώσῃ,
240 δειρῆς δ' οὔ πω πάμπαν ἀφίετο πήχεε λευκώ.
Καί νύ κ' ὀδυρομένοισι φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἠώς,
εἰ μὴ ἄρ' ἄλλ' ἐνόησε θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη.

«Ὁ λόγος τῆς Πηνελόπης ἔφερε δάκρυα στὰ μάτια τοῦ Ὀδυσσέα, ποὺ κλαίοντας ἀγκαλιάζει τὴ γυναίκα του, τὴν πολυαγαπημένη καὶ πιστή. Κι ὅση ἀγαλλίαση φέρνει ἡ θέα τῆς γῆς σὲ ναυαγούς, ποὺ τὸ καλοφτιαγμένο καράβι τους τὸ τσάκισε στ' ἀνοικτὸ πέλαγος ὁ Ποσειδώνας, χτυπώντας το μ' ἀνέμους καὶ πελώρια κύματα· λίγοι γλυτώνουν ἀπ' τὴν ἀφρισμένη θάλασσα, καὶ κολυμπώντας φτάνουν στὴν ξηρά, ἐνῶ γύρω στὸ σῶμα τους ἔχει κολλήσει ἡ ἅρμη, καὶ μ' ἀγαλλίαση πατοῦν τὸ πόδι τους στὴ γῆ, ἔχοντας πιὰ ξεφύγει τὸ κακό· ὅμοια ἀγαλλίαση τῆς ἔφερε κι ἐκεῖνος ποὺ τὸν ἔβλεπε μπροστὰ στὰ μάτια της, κι οὔτε ποὺ ἔλεγε νὰ λύση ἀπ' τὸ λαιμό του τὰ λευκά της χέρια. Κι ἔτσι θὰ ἔκλαιγαν ὥσπου νὰ ξημερώση ἡ αὐγή, ἂν δὲν σκεφτόταν ἄλλα ἡ θεὰ Ἀθηνᾶ ἡ γαλανομάτα».

Τὸ νόημα τῆς πρόχειρης αὐτῆς μετάφρασης ἦταν νὰ ὑποδείξη πῶς καὶ ὡς ποῦ προχωρεῖ ἡ ποίηση μέσα μας ἀπὸ μόνη της, προτοῦ ἀρχίση ἡ φιλολογικὴ ἐπέμβαση, πού, πρέπει νὰ τὸ ποῦμε, στὴν εἰδικὴ αὐτὴ περίπτωση δὲν εἶναι σκληρή. Πρῶτο θετικὸ στοιχεῖο: ἡ ὁμόφωνη γνώμη τῶν ὁμηριστῶν[1] (ἀναλυτικῶν, ἑνωτικῶν καὶ νεοαναλυτικῶν) ὅτι οἱ στίχοι αὐτοὶ εἶναι γνήσιοι, ὁμηρικοί—ἢ γιὰ νὰ μιλήσουμε μὲ τὴν ὁρολογία τοῦ VON DER MÜHLL καὶ τοῦ SCHADEWALDT ἀνήκουν στὸν ποιητὴ *A*. Δεύτερο θετικὸ στοιχεῖο: Ἡ παρομοιω-

σειας εἶναι μιὰ γενιὰ νεώτερος ἀπὸ τῆς *Ἰλιάδας*, ἕνας μαθητής του—ὁ πιὸ ἄξιος ἂς ποῦμε. Τὴν πρώτη ἀπόπειρα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἔκαμε ὁ W. MARG, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ πρῶτο τραγούδι τοῦ Δημόδοκου στὸ *θ* 73-82 (=<Das erste Lied des Demodokos>, *Navicula Chiloniensis, FS f. F. Jacoby*, Leiden 1955, σ. 16-29).

[1] Δὲς ἐνδεικτικὰ VON DER MÜHLL, ἄρθρο *Odyssee*, *RE* Suppl. VII σ. 760-764 (ἐκεῖ καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία), καὶ W. SCHADEWALDT, *Von Homers Welt* κτλ., σ. 488, καὶ *Neue Kriterien* κτλ.

σή μας ἀνήκει σὲ εἰδικὴ κατηγορία, γιὰ τὴν ὁποία καὶ ὁ JACHMANN ἀκόμη δέχεται πὼς τὰ πράγματα δὲν ἑρμηνεύονται μόνο μὲ τὸ tertium comparationis[1]. Τὸ χάσμα ἑπομένως ἀνάμεσα στὶς δύο βασικὲς ἑρμηνευτικὲς μεθόδους παρουσιάζεται στὴν περίπτωσή μας γεφυρωμένο. Τὸ ἔδαφος γιὰ τὸν μελετητὴ εἶναι στερεώτερο.

Εἶναι πολὺ ἁπλὸ λοιπὸν νὰ ὑπογραμμίσουμε πρῶτα τὸ κυριότερο σημεῖο τομῆς ἀνάμεσα στὴν εἰκόνα καὶ στὴν ἀφήγηση τῆς παρομοίωσης τοῦ ψ: ἡ λέξη ποὺ καθορίζει τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι οἱ κλιτικοὶ τύποι τοῦ *ἀσπάσιος* (στ. 233 καὶ 238) καὶ τὸ ὁμόρριζο ἐτυμολογικὰ *ἀσπαστός* (στ. 239). Οἱ τύποι τοῦ *ἀσπάσιος* βρίσκονται στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος τοῦ ἀναφορικοῦ μέρους τῆς παρομοίωσης, ἡ λέξη *ἀσπαστός* στὸν πρῶτο στίχο τοῦ δεικτικοῦ. Μὲ τὴν τριπλὴ ἀναφορὰ τῆς ἴδιας λέξης τὸ πλέγμα ποὺ συνέχει τὴν παρομοίωση στὰ δύο τυπικὰ συστατικὰ μέρη της ἀποκαλύπτεται στέρεο. Τὸ περίγραμμα ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τῆς παρομοίωσης (οἱ στίχοι δηλαδὴ 231-232 ποὺ προηγοῦνται, καὶ οἱ στίχοι 240-241 ποὺ ἀκολουθοῦν) προσθέτουν στὰ καθαρὰ παραβολικὰ στοιχεῖα, πραγματικὰ συμπληρώματα οὐσιώδη: τὸ κλάμα καὶ τὸν ἐναγκαλισμό. Καὶ μολονότι θὰ νόμιζε κανεὶς πὼς πρόκειται γιὰ μιὰ κυκλικὴ ἐπανάληψη, ἡ προσεκτικὴ ἀντιπαραβολὴ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῆς κατακλείδας μᾶς ἐκπλήσσει μὲ τὴ δεξιότητα τοῦ ποιητῆ νὰ λέη καὶ νὰ μὴ λέη τὸ ἴδιο πράγμα: ἐνῶ δηλαδὴ ὁ στ. 231 περιορίζει τὸ κλάμα στὸν Ὀδυσσέα, (*κλαῖε*), ὁ στ. 241 τὸ ἁπλώνει καὶ στὰ δύο πρόσωπα τῆς σκηνῆς (*ὀδυρομένοισι*). κι ἐνῶ στὸν στίχο 232 ὁ ἐναγκαλισμὸς ἀρχίζει ὡς χειρονομία τοῦ Ὀδυσσέα, ὁ στ. 240 μᾶς δείχνει τὴν Πηνελόπη ἐπίμονα κρεμασμένη ἀπὸ τὸν λαιμὸ τοῦ ἀνδρός της. Αὐτὴ ἡ κίνηση ἀπὸ τὸ ἕνα πρόσωπο στὸ ἄλλο θὰ δοῦμε ὅτι οὔτε τυχαία εἶναι οὔτε ἄσχετη μὲ τὴν οὐσία τῆς ἴδιας τῆς παρομοίωσης. Κι ἀκόμη, τὰ συμπληρωματικὰ στοιχεῖα τοῦ γόου καὶ τοῦ ἐναγκαλισμοῦ ρίχνουν τὸ φῶς τους στὰ *ἀσπάσιος, ἀσπάσιοι, ἀσπαστός*, κι αὐτὰ μὲ τὴ σειρά τους φωτίζονται ἀπὸ ἐκεῖνα: τὰ δάκρυα εἶναι δάκρυα χαρᾶς, καὶ ἡ χαρὰ ἐκδηλώνεται μὲ δάκρυα καὶ ἀμοιβαῖον ἐναγκαλισμό. Ἢ γιὰ νὰ μιλήσουμε ἀκόμη σαφέστερα: τοὺς ναυαγοὺς ποὺ ἐπιτέλους πατοῦν τὸ πόδι τους στὴ στεριά, πρέπει νὰ τοὺς δοῦμε δακρυσμένους ἀπὸ χαρὰ νὰ φιλοῦν τὸ πάτριο χῶμα[2].

---

[1] Τὴν παραχώρηση αὐτὴν τὴν κάνει ὁ JACHMANN (*Der hom. Schiffskatalog*, σ. 272 καὶ 310-311) γιὰ τὶς σπάνιες περιπτώσεις (λ.χ. τὴν παρομοίωση στὸ *Ι* 4-8), ὅπου ἡ παρομοίωση ἀφορᾶ ὄχι ἕνα ἐξωτερικὸ γεγονός, ἀλλὰ διάθεση καὶ κίνηση ψυχῆς. Στὶς περιπτώσεις αὐτές, κατὰ τὸν J., τὸ tertium comparationis συμπυκνώνει συνθηματικὰ τὴν διάθεση τῆς ἀφήγησης, δίχως ὅμως καὶ νὰ τὴν ἐξαντλῆ. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ J. δὲν ἀναφέρεται ὀνομαστικὰ στὴν παραβολὴ τοῦ ψ· δίχως ἀμφιβολία ὅμως ἀνήκει ἡ παρομοίωσή μας στὴν κατηγορία αὐτήν, ἔτσι ὅπως τὴν ὁρίζει ὁ J.

[2] Ὅπως γίνεται καὶ μὲ τὸν ἴδιο τὸν Ὀδυσσέα στὸ *ν* 354.

II

Ὡς ἐδῶ ἡ ἀνάλυσή μας δὲν προσέκρουσε σὲ τίποτε τὸ ἀξιοπερίεργο. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι περιοριστήκαμε σὲ μιὰ πρώτην ἀνίχνευση τοῦ ἐδάφους, προτοῦ σκοπεύσουμε τὸν κύριο στόχο. Καὶ πρέπει ἀμέσως νὰ τὸ ὁμολογήσουμε ὅτι ὁ στόχος ὁ ἴδιος δὲν εἶναι σταθερός, ἀλλὰ παρουσιάζει μιὰν ἐνδεικτικὴ καὶ παράξενη ταλάντευση: Τὸ ὑποκείμενο δηλαδὴ ποὺ μᾶς ἀκολουθεῖ ἀπὸ τὸν στ. 232, ὅταν μπαίνουμε στὴν καθαυτὸ παρομοίωση, εἶναι ὁ Ὀδυσσέας· τὰ στοιχεῖα τώρα τοῦ ἀναφορικοῦ μέρους τῆς παρομοίωσης (στ. 233-238), ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ δευτερεύουσα λεπτομέρεια, ποὺ θὰ τὴν συζητήσουμε παρακάτω, τοῦ ταιριάζουν. Εὔστοχα σημειώνει ὁ Εὐστάθιος: *εἶτα τὴν ἑκατέρων διάθεσιν παραβολικῶς ὑποδεικνὺς ἐπάγει...καὶ ἔστιν ἡ παραβολὴ ἐχομένη πως ὧν κατὰ θάλασσαν ἔπαθεν Ὀδυσσεύς*. Ξέρει πράγματι καλὰ ὁ Ὀδυσσέας καὶ τὴν ὀργὴ τοῦ Ποσειδώνα καὶ τοὺς μανιασμένους ἀνέμους καὶ τὸ *πηγὸν κῦμα* καὶ τὸ τσακισμένο καράβι καὶ τὸ *νήχεσθαι ἤπειρόνδε* καὶ τὴν *ἅλμην περὶ χροΐ*, καὶ τὴν χαρὰ νὰ πατᾶς ἐπιτέλους κάποτε, ὕστερα ἀπὸ ἔσχατον κίνδυνο τῆς ζωῆς σου, στέρεη γῆ. Εἶναι βέβαια ἀλήθεια ὅτι μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀναφορικοῦ μέρους τῆς παρομοίωσης ἀποκαθιστοῦμε περισσότερο τὴ σκηνὴ ποὺ ὁ Ὀδυσσέας κολυμπώντας βγαίνει στὸ νησὶ τῶν Φαιάκων, καὶ λιγότερο ἀνασυνθέτουμε τοὺς δρους μὲ τοὺς ὁποίους ἐκεῖνος, ὕστερα ἀπὸ δεκάχρονη περιπλάνηση, φτάνει στὴν πάτρια γῆ. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ μαντεύσουμε τὸ γιατί: ὁ ἀσφαλὴς νόστος τοῦ Ὀδυσσέα στὴν Ἰθάκη δὲν συγκεντρώνει ὅλα τὰ ἀντιπροσωπευτικὰ δραματικὰ στοιχεῖα τῆς δεκάχρονης ἐπικίνδυνης περιπλάνησής του· γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ὁ ποιητὴς δὲν διστάζει νὰ συνοψίσῃ στὴν παραβολικὴ ἔκφραση ἑνὸς τελικοῦ νόστου στοιχεῖα ποὺ ναὶ μὲν προηγοῦνται, ἀλλὰ συνανήκουν. Σὲ τελευταία ἀνάλυση ὁ Ὀδυσσέας νοστεῖ στὴν πραγματικότητα, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ πατᾶ τὸ πόδι του στὸ νησὶ τῶν Φαιάκων· ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα κανένας πιὰ οὐσιαστικὸς κίνδυνος δὲν τὸν ἀπειλεῖ. Κρατοῦμε λοιπὸν ὡς δεδομένο τὸ γεγονὸς πὼς οἱ στ. 233-238 πηγαίνουν τὸ μυαλό μας αὐτόματα στὶς περιπλανήσεις καὶ στὴν ἐπιστροφὴ τοῦ ἴδιου τοῦ Ὀδυσσέα—ἢ ὁπωσδήποτε κ α ὶ τοῦ Ὀδυσσέα[1]. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἔκπληξή μας εἶναι ἐντονώτερη, ὅταν μὲ τὸν στ. 239 ὑποχρεωνόμαστε νὰ μετακινηθοῦμε ἀπροσδόκητα ἀπὸ τὸν Ὀδυσσέα στὴν Πηνελόπη, καὶ νὰ ἀποδώσουμε σ' αὐτὴν—ἢ τουλάχιστον καὶ σ' αὐτὴν—ἀναδρομικὰ τὸ ἀναφορικὸ μέρος τῆς παρομοίωσης. Ἡ χαρὰ τῆς γυναίκας, ποὺ βλέπει πιὰ μπροστὰ στὰ μάτια της τὸν ξενιτεμένο καὶ δοκιμασμένο ἄνδρα της, παραβάλλεται μὲ τὴν χαρὰ κάποιων ναυαγῶν ποὺ, ξεφεύγοντας τὴν σκληρὴ μοίρα τῶν ὑπόλοιπων συντρόφων τους, μπόρεσαν κά-

[1] Δὲς καὶ Von der Mühll, *RE* Suppl. VII σ. 763, Drerup, *Hom. Poetik III*, σ. 526 ὑποσ. 6, Fränkel, *Hom. Gleich.*, σ. 95.

ποτε κολυμπώντας νὰ πατήσουν στεριά: ἔτσι ἀποκατασταίνεται στὸ τέλος μὲ τὸν στ. 239 ἡ παραβολή μας. Διαλύοντας τὴν γοητεία αὐτῆς τῆς ταλαντευόμενης εἰκόνας, καὶ ἐξαναγκάζοντάς την σὲ στιγμιαία ἔστω ἀκινητοποίηση διαπιστώνουμε ὅτι:

1. Μὲ τὸ ὑποκείμενο τῆς εἰκόνας ταυτίζουμε διαδοχικὰ τὸν Ὀδυσσέα καὶ τὴν Πηνελόπη· ὅσο κι ἂν συντακτικὰ ἡ Πηνελόπη ὑπερτερεῖ, εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀναιρέσουμε ἐξ ὁλοκλήρου τὴν ἀρχικὴ ἐντύπωση πὼς οἱ στ. 233-38 ἀντικατοπτρίζουν τὸν Ὀδυσσέα.

2. Ἡ τελικὴ συντακτικὴ ἐπικράτηση τῆς Πηνελόπης ὡς κύριου ὑποκειμένου τῆς παρομοίωσης μᾶς δίνει δύο περίεργα λογικὰ ἐξαγόμενα: α) μιὰ γυναίκα παρομοιάζεται μὲ ἄνδρες· β) μιὰ βασίλισσα, ποὺ εἴκοσι ὁλόκληρα χρόνια ἔμεινε ἀμετακίνητη στὸ νησί της περιμένοντας τὸν ἄνδρα της, παραβάλλεται μὲ ναυαγούς, ποὺ ὕστερα ἀπὸ μακρὰ περιπλάνηση καὶ δοκιμασία φτάνουν στὸν τόπο τους. Ἢ ἀκόμη σαφέστερα: ἡ στατικὴ ἀναμονὴ τῆς Πηνελόπης ἀντιστοιχεῖ σὲ κίνηση ἐπιστροφῆς. Ἂν δὲν καταφύγουμε στὴν εὔκολη ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ ἀδεξιότητα τοῦ ποιητῆ, οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς προκαλοῦν εὔλογες ἀπορίες, ποὺ θὰ πρέπη νὰ λυθοῦν πρὸς τὴν κατεύθυνση ἑνὸς ποιητικοῦ σκοποῦ ποὺ τὶς ὑπαγορεύει. Γιατὶ ἐπιτέλους ἡ προσαρμογὴ τοῦ στ. 239 ἔτσι ποὺ νὰ διατηρηθῆ ὁ Ὀδυσσέας ὡς ὑποκείμενο τοῦ δεικτικοῦ μέρους τῆς παρομοίωσης, θὰ πρέπη νὰ ἦταν τὸ εὐκολώτερο στιχουργικὸ κατόρθωμα γιὰ ὁποιονδήποτε ἔμπειρο τεχνίτη τοῦ ἐπικοῦ λόγου. Ἡ λύση πάλι τοῦ tertium comparationis, στὴν πιὸ περιορισμένη καὶ τυπική του μορφή, θὰ μποροῦσε ἐνδεχομένως νὰ παραμερίση τὰ ἐρωτήματα τῆς δεύτερης κατηγορίας (τὸ συσχετικὸ σημεῖο τότε εἰκόνας καὶ ἀφήγησης θὰ ἔμενε τὸ *ἀσπάσιος, ἀσπάσιοι, ἀσπαστόν*—ἡ ἔνταση δηλαδὴ τῆς χαρᾶς, καὶ μόνον αὐτή), θὰ ἄφηνε ὅμως ἀνοικτὸ τὸ πρῶτο ἐρώτημα. Πιστεύω πὼς ἡ ἁπλοποίηση τοῦ προβλήματος μὲ τὴ λύση τοῦ tertium comparationis θὰ κατέστρεφε τὴν οὐσία τῆς παρομοίωσης. Ἑπομένως οἱ ἰδιορρυθμίες ποὺ διαπιστώσαμε θὰ πρέπη νὰ ἔχουν κοινὴ ποιητικὴ βάση. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ τὴν ὁρίσουμε:

III

Ὁ H. Fränkel[1] συνδυάζει τὴν παρομοίωση τοῦ ψ 231-240 μὲ δύο ἄλλες τῆς Ὀδύσσειας, ὅπου—καὶ δὲν τὸ θεωρεῖ σύμπτωση—ἡ 'σύγχυση' τῶν ὑποκειμένων πραγματοποιεῖται καὶ πάλι στὰ ὅρια τοῦ θέματος *νόστος* καὶ τῆς συνακόλουθης χαρᾶς ποὺ ὁ γυρισμὸς προξενεῖ σ' ἐκεῖνον ποὺ ἐπιστρέφει στὴν πατρίδα του (ἢ γιατρεύεται ἀπὸ βαριὰν ἀρρώστια[2]), καὶ σ' ἐκεί-

[1] ὅ.π., σ. 94.

[2] Καταλήγει ὁ Fränkel στὴν ὁμοιωματικὴ αὐτὴ διάζευξη βασισμένος καὶ στὴν ἐτυμολογικὴ ἀναγωγὴ τοῦ *νέομαι* στὸ **νέσομαι* (ἐξαιτίας τοῦ *νόστος*). Οἱ ἐτυμολογικὰ

νους ποὺ τὸν ὑποδέχονται (ἢ τὸν ξαναβλέπουν γερό). Ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς συγγενικὲς περιπτώσεις εἶναι τοῦ ε 394 ἑξ. Ὁ Ὀδυσσέας ὕστερα ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν ταλαιπωρία, μέσα στὴ θάλασσα, στὴν κορφὴ ἑνὸς μεγάλου κύματος, βλέπει ἐπιτέλους μπροστά του τὴ γῆ τῶν Φαιάκων:

392 *ὁ δ' ἄρα σχεδὸν εἶσιδε γαῖαν*
ὀξὺ μάλα προϊδών, μεγάλου ὑπὸ κύματος ἀρθείς.
ὡς δ' ὅτ' ἂν ἀσπάσιος βίοτος παίδεσσι φανήῃ
395 *πατρός, ὃς ἐν νούσῳ κεῖται κρατέρ' ἄλγεα πάσχων,*
δηρὸν τηκόμενος, στυγερὸς δέ οἱ ἔχραε δαίμων,
ἀσπάσιον δ' ἄρα τόν γε θεοὶ κακότητος ἔλυσαν,
ὡς Ὀδυσῆ' ἀσπαστὸν ἐείσατο γαῖα καὶ ὕλη,
399 *νῆχε δ' ἐπειγόμενος ποσὶν ἠπείρου ἐπιβῆναι.*

Τὴν παρομοίωση αὐτὴ ὁ FRÄNKEL τὴν θεωρεῖ θεματικὰ συγγενικὴ[1] μὲ τοῦ ψ, καὶ ὑπογραμμίζει καὶ ἐδῶ μιὰν ἀνάλογη μετακίνηση τοῦ *ἀσπάσιος* ἀπὸ τὰ παιδιὰ στὸν πατέρα, ποὺ τὴν παραβάλλει μὲ τὴν ἀντίστοιχη μετακίνησή του στὴν παρομοίωση τοῦ ψ ἀπὸ τὸν Ὀδυσσέα στὴν Πηνελόπη. Καὶ ἐξηγεῖ: καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ κοινότητα τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ποὺ σώζεται

ὁμόρριζες γερμανικὲς λέξεις *genesen* καὶ *Genesung* σημαίνουν ταυτόχρονα *σώζομαι, ἐπιζῶ* καὶ *γιατρεύομαι*. Δὲς καὶ FRISK, *Gr. Etym. Wört.* L. 14, σ. 305 (λ. *νέομαι*).

[1] Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ συγγένεια τῶν παρομοιώσεων ε 394 ἑξ. καὶ ψ 231 ἑξ. δὲν εἶναι μόνον θεματική· προχωρεῖ καὶ σὲ φραστικὲς ὁμοιότητες, ποὺ συμπλησιάζουν ἀκόμη περισσότερο μεταξύ τους τὰ δύο αὐτὰ χωρία: Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὁμότροπη ἐπανάληψη τῶν *ἀσπάσιος, ἀσπάσιον, ἀσπαστὸν* (καὶ στὶς ἴδιες μάλιστα θέσεις τοῦ στίχου), ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ ὁμοιότητα τῆς κατάληξης τῶν εἰσαγωγικῶν στίχων (*φανήῃ-φανήῃ*), ἡ ἀντιστοιχία τοῦ *δαίμων* στὸ *Ποσειδάων* (ε 396∼ψ 234), ἡ ὁμοιότητα τῶν ἐκφράσεων *κακότητος ἔλυσαν* καὶ *κακότητα φυγόντες* (ε 399∼ψ 238) καὶ ἡ ἀναλογία τοῦ *ἐπιβῆναι* μὲ τὸ *ἐπέβαν* (ε 399∼ψ 238). Καὶ κάτι ἀκόμη περισσότερο: τὰ δεδομένα τοῦ δεικτικοῦ μέρους τῆς παρομοίωσης τοῦ ε σχεδὸν ταυτίζονται μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀναφορικοῦ μέρους τῆς παρομοίωσης τοῦ ψ. Καὶ ἀντίστροφα, τὸ ἀναφορικὸ μέρος τῆς παρομοίωσης τοῦ ε ἀντιστοιχεῖ στὸ δεικτικὸ τῆς παρομοίωσης τοῦ ψ. Ἔτσι σχεδὸν μποροῦμε νὰ ἐκφράσουμε τὴν διαπιστωμένη σχέση μὲ ἀναλογία τῆς μορφῆς: α:β=β:α. Ἡ στενὴ συνάρτηση τῶν δύο παρομοιώσεων εἶναι φανερή. Ὁ P. GAUER (*Grundfragen der Homerkritik*[3] 1923, σ. 463-70) κατατάσσει τὴν παρομοίωση τοῦ ε 394 ἑξ. σὲ εἰδικὴ κατηγορία ὁμηρικῶν παρομοιώσεων, ὅπου συμπεριλαμβάνει καὶ τὶς *Γ* 33 ἑξ., *Η* 4 ἑξ., *Π* 7 ἑξ., *θ* 523 ἑξ., *π* 216 ἑξ. καὶ ψ 231 ἑξ. Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, σημειώνει, παραβάλλονται δύο καταστάσεις ποὺ κυριάρχοῦνται ἀπὸ τὴν ἴδια διάθεση, κι αὐτὴ ἡ διάθεση εἶναι ποὺ πρέπει νὰ ἐκφραστῇ μὲ τὴν βοήθεια τῆς εἰκόνας. Ἡ ποιητικὴ σκοπιμότητα τῆς παρομοίωσης στὴν περίπτωση αὐτὴν συνίσταται στὴν ἀναγωγὴ τοῦ ἀκροατῆ ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν ὁρατῶν φαινομένων στὸν χῶρο τῶν συναισθημάτων. Ὁ κατάλογος τοῦ GAUER θὰ μποροῦσε νὰ συμπληρωθῇ—ὁ ἴδιος ἐξάλλου ἀφήνει τέτοιου εἴδους περιθώρια—μὲ δύο τουλάχιστον ἀκόμη ὁμηρικὲς παρομοιώσεις, ὅπου ἡ κοινότητα τῆς διάθεσης ἀντιστοιχεῖ καὶ στὴν κοινότητα τῆς κατάστασης (Situation): Ψ 222 ἑξ. καὶ *π* 17 ἑξ. Δὲς καὶ FRÄNKEL, *Hom. Gleich.* σ. 91.

(καὶ φτάνει στὸν τόπο του) καὶ αὐτοῦ ἢ αὐτῶν ποὺ τὸν ὑποδέχονται (ἢ τὸν βλέπουν πάλι γερό), αὐτὴ ἡ κοινότητα τῆς χαρᾶς ὑπαγορεύει τὴ 'σύγχυση'[1] τῶν ὑποκειμένων.

Ἡ παρατήρηση εἶναι βασικὰ σωστὴ καὶ μᾶς προωθεῖ πρὸς τὴ λύση τοῦ ἐρωτήματος ποὺ θέσαμε· δὲν ξεκαθαρίζει ὅμως ἀπόλυτα τὸ ζήτημα. Γιατὶ εἰδικότερα στὴν παρομοίωση τοῦ ε ἡ μετακίνηση ἀπὸ τὸ πρῶτο ὑποκείμενο στὸ δεύτερο (ἀπὸ τὰ παιδιὰ στὸν πατέρα) δὲν δημιουργεῖ καμιὰν ἰδιαίτερη δυσκολία, ἔτσι ποὺ πραγματοποιεῖται μέσα στὰ ὅρια τοῦ ἀναφορικοῦ μέρους τῆς παρομοίωσης ἐντελῶς ἀβίαστα καὶ καθόλου ἀπροσδόκητα. Ἴσα ἴσα μάλιστα θὰ λέγαμε πὼς ὑπαγορεύεται ἀπὸ λόγους αὐστηρότερης παραλληλίας ἀνάμεσα στὴν εἰκόνα καὶ στὴν ἀφήγηση: τὸ ὑποκείμενο δηλαδὴ τοῦ δεικτικοῦ μέρους τῆς παρομοίωσης (ὁ Ὀδυσσέας) δὲν μποροῦσε μὲ κανέναν τρόπο νὰ ταυτιστῇ μὲ τὰ παιδιὰ τοῦ ἄρρωστου πατέρα ποὺ κάποτε γιατρεύεται· ἀναλογίες εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποκατασταθοῦν μόνον ἀνάμεσα στὸν ἄρρωστο ποὺ γίνεται καλά, καὶ στόν ναυαγὸ ποὺ, ὕστερα ἀπὸ τὸν κατατρεγμὸ τοῦ Ποσειδώνα, πλησιάζει πιὰ πρὸς τὴ σωτηρία. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, νομίζω, ἐνῶ ἡ παρομοίωση ἄρχισε μὲ τὴ χαρὰ τῶν παιδιῶν, στὴ συνέχεια τοῦ ἀναφορικοῦ μέρους τὸ βάρος μετατοπίστηκε πρὸς τὴ χαρὰ τοῦ ἴδιου τοῦ πατέρα, γιὰ νὰ περάσουμε ὁμαλὰ στὸ πραγματικὸ ἀντίκρυσμα τῆς εἰκόνας, δηλ. στὸν Ὀδυσσέα. Ἡ 'σύγχυση' ἀντίθετα τῶν ὑποκειμένων στὴν παρομοίωση τοῦ ψ δὲν ὑπαγορεύεται ἀπὸ ἀνάλογην ἀνάγκη. Ὁπωσδήποτε κρατοῦμε ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τοῦ FRÄNKEL τὴ διαπίστωση ὅτι, ὅπου συναντοῦμε εἰδικότερα τὸ θέμα τοῦ νόστου στὰ ὅρια μιᾶς παρομοίωσης, εὐνοεῖται ἡ 'σύγχυση' τῶν ὑποκειμένων, ὡς ἀπόδειξη κυκλοφορίας τῶν αἰσθημάτων ἀπὸ τὸ ἕνα πρόσωπο στὸ ἄλλο.

Ἡ δεύτερη παρομοίωση ποὺ προσάγει ὁ FRÄNKEL, γιὰ νὰ στηρίξῃ τὴν ἄποψή του, βρίσκεται στὸ κ 416 ἑξ. Βρισκόμαστε στὸ νησὶ τῆς Κίρκης: Ὁ Ὀδυσσέας ἐπιστρέφει ἀπὸ τὸ παλάτι τῆς μάγισσας στοὺς ἀφημένους στὰ καράβια ὑπόλοιπους συντρόφους του (οἱ ἄλλοι μισοὶ εἶχαν ἀναλάβει τὴν ἀνίχνευση τοῦ νησιοῦ, εἶχαν ὑποκύψει στὰ θέλγητρα τῆς Κίρκης, καὶ μόνον χάρη στὸν ἀρχηγό τους ξαναβρῆκαν τὴν ἀνθρώπινή τους μορφή). Ἔρχεται νὰ τοὺς πάρῃ μαζί του· κι αὐτοί, ποὺ τὸν ξαναβλέπουν ἀνέλπιστα,

---

[1] Ὑπάρχει βέβαια ἡ δυνατότητα νὰ θεωρήσουμε τὸ ἀσπάσιον τοῦ ε 397 παθητικό, ὅπως καὶ στὸν στίχο ε 394, ὁπότε κάθε 'σύγχυση' ὑποκειμένων ἐξαφανίζεται. Πιστεύω ὅμως, μαζὶ μὲ τὸν FRÄNKEL (ὅ.π., σ. 95, ὑποσ. 2), ὅτι ἡ συνέχεια τῆς παρομοίωσης στὸ ε εὐνοεῖ τὴν ἐνεργητικὴ σημασία τοῦ ἀσπάσιος στὸν στ. 397. Ἡ ἴδια ἐξάλλου μετάπτωση τῆς λέξης, ἀπὸ τὴν παθητικὴ στὴν ἐνεργητικὴ σημασία, ὑπάρχει καὶ στὴν παρομοίωση τοῦ ψ—ἐκεῖ χωρὶς καμιὰν ἀμφισβήτηση. Ἡ συγγένεια τῶν δύο παρομοιώσεων μᾶς ὑποχρεώνει, νομίζω, νὰ δεχτοῦμε τὸ ἴδιο 'παιγνίδι' καὶ στὶς δύο ὁμογενεῖς περιπτώσεις.

. . . δόκησε δ' ἄρα σφίσι θυμὸς
ὡς ἔμεν ὡς εἰ πατρίδ' ἱκοίατο καὶ πόλιν αὐτὴν
τρηχείης Ἰθάκης, ἵνα τ' ἔτραφεν ἠδ' ἐγένοντο·
καί μ' ὀλοφυρόμενοι ἔπεα πτερόεντα προσηύδων·
«Σοὶ μὲν νοστήσαντι, διοτρεφές, ὡς ἐχάρημεν,
ὡς εἴ τ' εἰς Ἰθάκην ἀφικοίμεθα πατρίδα γαῖαν·
ἀλλ' ἄγε, τῶν ἄλλων ἑτάρων κατάλεξον ὄλεθρον».

Γιὰ τὴν παρομοίωση αὐτὴ σημειώνει ὁ FRÄNKEL ἐπὶ λέξει[1]: «Und so liegt in κ 416 eine reizvolle Personenverwirrung vor, auf die man lieber garnicht aufmerksam machen möchte, um nicht das unbefangene Empfinden des Lesers zu beeinträchtigen. Über Odysseus' Rückkehr zu ihnen freuen sich die Gefährten so, als seien sie selbst endlich heimgekehrt— da spielen die Empfindungen von der Rückkehr des anderen und der eigenen Heimkehr, von selbstsüchtiger, hoffnungsvoller Wiedersehensfreude und Mitfreude mit dem Geretteten unauflöslich ineinander».

Δὲν νομίζω ὅτι ἐκεῖνο ποὺ βασικὰ χαρακτηρίζει τὴν παρομοίωση αὐτὴ εἶναι ἡ ὁποιασδήποτε μορφῆς Personenverwirrung. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν ὑποκειμένων, τὰ πράγματα εἶναι πολὺ ὁμαλά, καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ δυνατότητα συσχετισμοῦ μὲ τὴν παρομοίωση τοῦ ψ δὲν βλέπω νὰ ὑπάρχη: ὑποκείμενο καὶ στὸ δεικτικὸ καὶ στὸ ἀναφορικὸ μέρος τῆς παρομοίωσης τοῦ κ 416 ἑξ. εἶναι ὁλοκάθαρα καὶ μόνον οἱ σύντροφοι τοῦ Ὀδυσσέα (αὐτὸ δηλώνουν μὲ κάθε σαφήνεια τὰ ρήματα *ἐχάρημεν* καὶ *ἀφικοίμεθα*, ποὺ ἀντιστοιχοῦν τὸ πρῶτο στὸ δεικτικό, καὶ τὸ δεύτερο στὸ ἀναφορικὸ μέρος τῆς παρομοίωσης). Ἡ συγγένεια τῆς παρομοίωσης τοῦ κ πρὸς τοῦ ψ βρίσκεται ἀλλοῦ (καὶ τὴν ὑπογραμμίζει ἐν μέρει ὁ FRÄNKEL στὴ συνέχεια τῆς φράσης του): 1) θέμα τῆς παραβολῆς αὐτῆς εἶναι καὶ πάλι ὁ νόστος, ποὺ τὴν φορὰ αὐτὴ τὸν συναντοῦμε ὄχι μόνο στὸ ἀναφορικὸ ἀλλὰ καὶ στὸ δεικτικὸ μέρος τῆς παρομοίωσης (ὁ Ὀδυσσέας ἐπιστρέφει σῶος στοὺς συντρόφους του, καὶ ἡ χαρὰ αὐτῶν ποὺ τὸν ἀντικρύζουν εἶναι τόση, ὅση θὰ ἔνιωθαν ἂν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἶχαν γυρίσει στὴν πατρίδα)· 2) ἐπὶ πλέον (κι αὐτὸ δὲν τὸ σημειώνει ὁ FRÄNKEL): καὶ στὸ κ ἡ διάθεση αὐτῶν ποὺ περιμένουν στάσιμοι παραβάλλεται μὲ μιὰ διάθεση ποὺ θὰ ἦταν ἀποτέλεσμα κίνησης, καὶ μάλιστα ἐπιστροφῆς, νόστου—ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς Πηνελόπης στὸ ψ. Αὐτὸς ὅμως ποὺ κινεῖται καὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ εἶναι ὁ Ὀδυσσέας. Ὡστόσο αὐτὴ ἡ 'ἀντινομία' αἴρεται μέσα στὴ δίστιχη παρομοίωση τοῦ κ πολὺ εὐκολώτερα ἀπ' ὅ,τι στὴν περίπτωση τοῦ ψ: 1) ἡ εὐκτικὴ τοῦ ρήματος *ἀφικοίμεθα* ὑποδηλώνει ὅτι ὁ ποιητὴς ἔχει συνείδηση τῆς παραδοξότητας, τῆς ὑποθετικῆς ὑφῆς τῆς παραβολῆς· καὶ 2)

[1] ὅ.π., σ. 95.

γιὰ τοὺς συντρόφους τοῦ Ὀδυσσέα, κι ἂν τὴν στιγμὴ αὐτὴ μένουν στάσιμοι περιμένοντας τὸν ἀρχηγό τους, τελικὸς σκοπὸς μένει πάντα ἡ κίνηση πρὸς τὴν πατρίδα, ὁ νόστος. Τὸ νόημα τῆς παρομοίωσης καὶ εἰδικότερα τῆς φαντασίωσης τῶν συντρόφων τοῦ Ὀδυσσέα βρίσκεται κατὰ τὴ γνώμη μου ἀλλοῦ: Οἱ στίχοι αὐτοὶ ἀκούγονται μέσα στὰ ὅρια τῆς ἀναδιήγησης ποὺ κάνει ὁ Ὀδυσσέας στὸ παλάτι τοῦ Ἀλκίνοου, ὅταν πιὰ σύντροφοι δὲν ὑπάρχουν. Ἡ αἴσθηση λοιπὸν τοῦ ἀκροατῆ (καὶ τοῦ Ἀλκίνοου) παίρνει στὸ ἄκουσμα αὐτῶν τῶν λόγων μιὰ γεύση πικρή, ἡ σκέψη ποὺ ἔρχεται αὐτόματα στὸ μυαλὸ εἶναι: οἱ σύντροφοι τοῦ Ὀδυσσέα δὲν γνώρισαν ποτὲ πραγματικὴ ἐπιστροφὴ στὴν *τρηχείην Ἰθάκην, ἵνα τ' ἔτραφεν ἠδ' ἐγένοντο*. Τοὺς τὴν στέρησε ὁ ὄλεθρος[1]. Αὐτὸ ποὺ τοὺς ἀπόμεινε σὲ ὧρες χαρᾶς, σὰν κι αὐτῆς τώρα μὲ τὸν γυρισμὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τους εἶναι ἡ φαντασίωση μονάχα μιᾶς ἐπιστροφῆς. Ὁ νόστος ὡς πραγματοποιημένο ἀγαθὸ ἀνήκει μόνο στὸν Ὀδυσσέα, κι αὐτὸ τὸ ξέρει ὁ Ἀλκίνοος καὶ ἡ συντροφιά του στὸ παλάτι, τὸ ξέρει πολὺ περισσότερο ὁ ἀκροατὴς τῆς Ὀδύσσειας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας τοῦ ἔπους. Τὴν πικρὴ αὐτὴ ἀλήθεια συμπυκνώνει, πιστεύω, ὁ ποιητὴς στοὺς στίχους ποὺ μᾶς ἀπασχόλησαν. Τί μένει λοιπὸν ἀπὸ τὴν παρομοίωση, τὸ ὁποῖο νὰ μᾶς βοηθῆ στὴ λύση τῶν προβλημάτων τὰ ὁποῖα θέσαμε ἐξαιτίας τῆς παραβολῆς τοῦ ψ; Ἡ διαπίστωση καὶ πάλι ὅτι τὸ θέμα τοῦ νόστου, ὅπου ἐμφανίζεται στὶς παρομοιώσεις τῆς Ὀδύσσειας, συνεπαίρνει στὴν χαρὰ ποὺ δημιουργεῖ, ὄχι μόνον τὸν *νοστήσαντα*, ἀλλὰ καὶ ἐκείνους ποὺ τὸν ὑποδέχονται: τοὺς κάνει νὰ νιώθουν ὅτι κι αὐτοὶ νοστοῦν.

Προτοῦ ξαναγυρίσουμε στὴν περικοπὴ τοῦ ψ ἀπὸ ὅπου ξεκινήσαμε, θὰ σταματήσουμε καὶ σὲ μιὰν ἀκόμη παρομοίωση τῆς Ὀδύσσειας (ὁ Fränkel τὴν θεωρεῖ ἄσχετη μὲ τὶς προηγούμενες καὶ τὴν ἐξετάζει σὲ ἄλλο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του), ἐξαντλώντας ἔτσι τὸ σχετικὸ ὑλικὸ γιὰ τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ: τὸν *νόστον* δηλαδὴ μέσα στὰ πλαίσια τῆς παρομοίωσης.

Βρισκόμαστε στὴν ἀρχὴ τοῦ π. Ὁ Εὔμαιος καὶ ὁ Ὀδυσσέας ἔχουν ἀνάψει φωτιὰ καὶ ἑτοιμάζουν τὸ πρωϊνό τους. Κάποιος πλησιάζει· τὸν παίρνει εἴδηση ὁ Ὀδυσσέας[2] ἀπὸ τὸν ἦχο τῶν βημάτων καὶ τὰ χαϊδολογήματα τῶν

[1] Κινδυνεύει κανεὶς στὴν πρώτη ματιὰ νὰ θεωρήση ὁλότελα ἀκαλαίσθητη τὴν διπλὴ ἐκφορὰ τῆς ἴδιας παρομοίωσης, πρῶτα στὸν ἀφηγηματικὸ λόγο τοῦ Ὀδυσσέα (κ 415-417) καὶ ὕστερα στὸν εὐθὺν τῶν συντρόφων (κ 419-421). Ἡ ἀντιπαραβολὴ ὅμως εἶναι πολὺ διδακτική: Στὴν ἀφήγηση τοῦ Ὀδυσσέα ἡ Ἰθάκη χαρακτηρίζεται (*τρηχείης Ἰθάκης*), ἡ πατρίδα προσδιορίζεται ἀκριβέστερα (*πατρίδ' ἱκοίατο καὶ πόλιν αὐτὴν*) καὶ συνάπτεται τρυφερὰ μὲ τοὺς ἀφανισμένους πιὰ συντρόφους (*ἵνα τ' ἔτραφεν ἠδ' ἐγένοντο*). Στὴν εὐθεία ἐκφορὰ τῆς παρομοίωσης ὑπάρχει μία σύμπτυξη ὅλων τῶν προηγουμένων στοιχείων, καὶ ἕνα νέο ἐρώτημα γιὰ τὸν *ὄλεθρον* τῶν συντρόφων, τονισμένο σχεδὸν μὲ τραγικὴ εἰρωνεία: ὁ ὄλεθρος σὲ λίγο θὰ ἀποδειχτῆ κοινὸς γιὰ ὅλους, κι ἂς μὴν ἀποτελεῖ ἀκόμη πραγματικότητα γιὰ ἐκείνους γιὰ τοὺς ὁποίους ρωτοῦν τὴν στιγμὴ αὐτὴ οἱ σύντροφοι τοῦ Ὀδυσσέα.

[2] Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ὀδυσσέας πρῶτος παίρνει εἴδηση τοῦ ἐρχομοῦ

σκύλων. Τὸ ἀναγγέλλει στὸν Εὔμαιο. 'Ο Τηλέμαχος εἶναι κιόλας στὸ κατώφλι. Πετάγεται ἔκπληκτος ὁ βοσκός, ἀπὸ τὰ χέρια του πέφτουν τὰ σκεύη ποὺ κρατοῦσε, προχωρεῖ νὰ ὑποδεχθῇ τὸ βασιλόπουλο, τὸ φιλᾶ στὸ μέτωπο, στὰ δύο του μάτια καὶ στὰ χέρια—καὶ δακρύζει:

17 *ὡς δὲ πατὴρ ὃν παῖδα φίλα φρονέων ἀγαπάζῃ*
ἐλθόντ' ἐξ ἀπίης γαίης δεκάτῳ ἐνιαυτῷ,
μοῦνον τηλύγετον, τῷ ἐπ' ἄλγεα πολλὰ μογήσῃ,
20 *ὡς τότε Τηλέμαχον θεοειδέα δῖος ὑφορβὸς*
πάντα κύσεν περιφύς, ὡς ἐκ θανάτοιο φυγόντα·
καί ῥ' ὀλοφυρόμενος ἔπεα πτερόεντα προσηύδα:
. . .

Τὸν προσφωνεῖ μὲ τὸ *ἦλθες, Τηλέμαχε, γλυκερὸν φάος* (μιὰ φράση ποὺ ἔγινε ἀργότερα ἀπὸ ἐδῶ παροιμιακή) καὶ τὸν προσκαλεῖ νὰ μπῇ μέσα στὸ καλύβι καὶ νὰ καθήσῃ· δὲν τό 'λεγε πὼς θὰ τὸν ξανάβλεπε ὕστερα ἀπὸ τὸ ταξίδι του στὴν Πύλο. 'Απὸ τὴ συνέχεια κρατοῦμε τὶς παρακάτω χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες ὑπόψη: 'Ο 'Οδυσσέας θὰ μείνῃ γιὰ ὥρα σιωπηλός[1], καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ Τηλέμαχος θὰ τοῦ ἀπευθύνει τὸν λόγο, καθὼς ἐκεῖνος πάει νὰ τοῦ παραχωρήσῃ τὴ θέση του (π 44-45)· ἔτσι ἀμίλητος, καθισμένος ἀντίκρυ στὸν γιό του, θὰ παρακολουθήσῃ τὴ συζήτηση ποὺ γίνεται γι' αὐτὸν τὸν ἴδιο ἀνάμεσα στὸν γεροβοσκὸ καὶ τὸν Τηλέμαχο στοὺς ἑπόμενους 32 στίχους. Καὶ τότε μόνο θὰ λύσῃ τὴ σιωπή του, ὄχι ἀκόμη γιὰ νὰ συστηθῇ, παρὰ γιὰ νὰ ζητήσῃ πληροφορίες σχετικὰ μὲ τοὺς μνηστῆρες, νὰ κάμῃ ἕνα κομπλιμέντο στὸν γιό του (στ. 110), νὰ διαγράψῃ αἰσιόδοξα τὴν ἐκδοχὴ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ 'Ιθακήσιου βασιλιᾶ, νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴν σκληρὴ τιμωρία ποὺ περιμένει τότε τοὺς μνηστῆρες. Ἡ σκηνὴ τοῦ ἀναγνωρισμοῦ ἀνάμεσα στὸν γιὸ καὶ στὸν πατέρα θὰ ἀρχίσῃ ἀργότερα μὲ τὴν παρέμβαση τῆς 'Αθηνᾶς, ὅταν πιὰ ὁ Εὔμαιος θὰ ἔχῃ ἔντεχνα ἀπομακρυνθῇ, καὶ θὰ σφραγισθῇ κι αὐτὴ μὲ μιὰ νέα παρομοίωση (π 216-219)[2]. Ξαναγυρίζουμε τώρα στοὺς στίχους 17-21:

τοῦ Τηλέμαχου. Εὔστοχα παραβάλλει ὁ Εὐστάθιος τὴν σκηνὴ μὲ τὴν ἀνάλογη τῆς *'Ιλιάδας* (*Κ* 535 *ἐξξ.*) σημειώνοντας: *ἐκεῖ τε γὰρ Νέστωρ ἐφ' οἷς ἐλπίζει ἐγρήγορε· καὶ νῦν ὁμοίως ὁ 'Οδυσσεὺς προσδοκῶν τὸν υἱόν.*

[1] 'Η σκηνὴ μὲ τὴν μακρά, γεμάτη ἔνταση σιωπὴ τοῦ 'Οδυσσέα θυμίζει ἔντονα ἀνάλογες αἰσχυλικὲς σιωπές: τοῦ Προμηθέα λ.χ., ἢ τῆς Νιόβης στὶς ὁμώνυμες τραγωδίες, καὶ τοῦ 'Αχιλλέα στὰ *Ἕκτορος Λύτρα*. Νὰ βρίσκεται ἐδῶ τὸ πρότυπό τους;

[2] 'Ο γιὸς ριχνεται στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ πατέρα του, κι οἱ δύο ξεσποῦν σὲ θρῆνο. Τὸ κλάμα τους παραβάλλεται μὲ τὸν ἀπελπισμένο καὶ ὀξὺν γόο πουλιῶν (*φηνῶν ἢ αἰγυπιῶν*), ποὺ τὰ ἄφτερα μικρά τους τὰ ἅρπαξαν μέσα ἀπὸ τὴν φωλιὰ κάποιοι ἀγρότες. 'Η παρομοίωση θεωρήθηκε γενικὰ ἀτυχής, ἐπειδὴ συσχετίζει τὸ κλάμα τῆς χαρᾶς μὲ τὸν θρῆνο τῆς ἀπελπισίας: ὁ WILAMOWITZ (*Der Heimkehr des Odysseus*, σ. 142) πιστεύει ὅτι τὰ πράγματα δὲν εἶναι στὴ θέση τους· ὁ VON DER MÜHLL (ὅ.π., σ. 741) θεωρεῖ τὴν παρομοίωση, καὶ

Καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὸ ψ, ὑπάρχει γύρω ἀπὸ τὴν παρομοίωση ἕνα κυκλικὸ περίγραμμα μὲ τὰ θέματα τοῦ γόου καὶ τοῦ ἐναγκαλισμοῦ. Καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὸν ψ, ὁ κύκλος αὐτὸς δὲν σημαίνει ταυτολογία (τὸ *πάντα κύσεν περιφὺς* εἶναι ἡ περίληψη τοῦ *κύσσε δέ μιν κεφαλήν τε καὶ ἄμφω φάεα καλὰ/χεῖράς τ' ἀμφοτέρας* [στ. 21∼15 ἑξ.], τὸ *ὡς ἐκ θανάτοιο φυγόντα* τοῦ στ. 21 εἶναι νέο στοιχεῖο, καὶ μᾶς θυμίζει ἔντονα τὴν παρομοίωση τοῦ ε, ἐνῶ τὸ *ὀλοφυρόμενος* στὸν στ. 21 ξαναπαίρνει πυκνότερα τὸ *θαλερὸν δέ οἱ ἔκπεσε δάκρυ* τοῦ στ. 16). Ἡ ἴδια ἡ παρομοίωση συνδυάζει δύο παραβολικὰ μοτίβα: α) τὴν φροντίδα κάποιου γιὰ κάποιον (ἢ γιὰ κάποιους), ποὺ παρομοιάζεται μὲ τὴν ἀγάπη τοῦ πατέρα γιὰ τὸ παιδί του (ἢ γιὰ τὰ παιδιά του)[1], καὶ β) τὸ θέμα τοῦ νόστου μὲ τὴν συνακόλουθη χαρὰ ποὺ φέρνει. Καὶ τὰ δύο τὰ ἀπαντήσαμε ἤδη στὴν ἔρευνά μας: τὸ πρῶτο στὴν παρομοίωση τοῦ ε, μὲ μιὰν ἀντίστροφη εἶναι ἀλήθεια τάξη (τὰ παιδιὰ νοιάζονται ἐκεῖ γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ πατέρα τους)· ὁ νόστος σὲ παραλλαγὲς ὑπάρχει καὶ στὶς τρεῖς περιπτώσεις ποὺ ἀναφέραμε. Ὡς ἐδῶ τὰ κοινὰ γνωρίσματα. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ κάτω ἡ εἰδοποιὸς διαφορά: τὸ ταξίδι, ὁ νόστος καὶ ἡ ὑποδοχὴ δὲν εἶναι μόνον παραβολικὰ θέματα, εἶναι ταυτόχρονα στοιχεῖα καὶ τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητας. Ἔτσι ἡ καθαυτὸ παραβολὴ περιορίζεται στὴν ἀναγωγὴ τῆς συνάφειας Εὔμαιου - Τηλέμαχου σὲ σχέση πατέρα - γιοῦ. Ὅμως αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀναγωγὴ πραγματοποιεῖται τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ πραγματικὸς πατέρας τοῦ Τηλέμαχου εἶναι ἐκεῖ παρών,

---

ὁλόκληρη αὐτὴν τὴ σκηνή, «elendes Machwerk», καὶ ἀναθυμᾶται μὲ νοσταλγία τὴν ἀνάλογη εἰκόνα ἀπὸ τὸν *Ἀγαμέμνονα* τοῦ Αἰσχύλου (στ. 48 ἑξ.)· ὁ FRÄNKEL (ὅ.π., σ. 82-83) προσπαθεῖ νὰ ἄρη τὴν δυσκολία μὲ τὴν ἐπιστράτευση τῆς θεωρίας του γιὰ προϊστορία τῆς παρομοίωσης (ὁ ἀρχικὸς τύπος ἤθελε: ἀπελπισμένοι ἄνθρωποι νὰ θρηνοῦν, ὅπως πουλιὰ ποὺ τοὺς στέρησαν κάποιοι τὰ νεογνά τους) παραπέμποντας στὸ τ 518 καὶ στὸν *Ἀγαμ.* τοῦ Αἰσχ. στ. 1142. Μὲ ἀσφαλέστερη κατὰ τὴ γνώμη μου αἴσθηση προσπαθεῖ νὰ ἑρμηνεύση τὸ χωρίο ὁ Εὐστάθιος σημειώνοντας: *ἐν δὲ τῇ ῥηθείσῃ παραβολῇ σημείωσαι ὅτι ἐξ ἀνομοίου παραβολικὴν ὁμοιότητα καὶ νῦν ἐπορίσατο· φήνη γὰρ καὶ αἰγυπιὸς ἐπὶ στερήσει τέκνων κλαίουσι λυπούμενοι. Ὀδυσσεὺς δὲ τὸν παῖδα σχὼν κλαίει χαίρων. Πρὸς μόνην οὖν τὴν ἀξύτητα τοῦ κλαυθμοῦ ἡ παραβολὴ καὶ τὸ ἐξάκουστον τῆς βοῆς, ὡς ἐκεῖ τῆς κλαγγῆς, ἴσως δὲ καὶ πρὸς τὸ ἐλεεινόν.* Καὶ γιὰ νὰ δικαιολογήση τὴν τελευταία του ὑπόθεση προσθέτει παρακάτω: *Τὸ δὲ ἐλεεινὸν ἀναμεμίχθαι δηλοῖ καὶ τῷ καθ' ἡδονὴν δακρύῳ ἔλεόν τινα, οἷς δι' ἀνάμνησιν προϋπαρξάντων κακῶν γίνεται* (ἡ ἀραίωση εἶναι δική μου). Ἡ τελευταία ἐξήγηση προσωπικὰ μὲ ἱκανοποιεῖ ἀπόλυτα. Ἡ παρομοίωση καὶ ὁ θρῆνος τῶν πουλιῶν ὑποβάλλει πρὶν ἀπ' ὅλα τὸ μοτίβο τῆς στέρησης—κι αὐτὸ θέλει ἐδῶ ὁ ποιητὴς νὰ ἐξάρη. Ὁ θρῆνος τοῦ Ὀδυσσέα καὶ τοῦ Τηλέμαχου, ὅπως ἐξάλλου καὶ κάθε κλάμα σὲ σκηνὲς ἀναγνωρισμοῦ ἢ συνάντησης ὕστερα ἀπὸ μακροχρόνιο χωρισμό, ὑπαγορεύεται περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀνάμνηση τῆς στέρησης, τῶν *προϋπαρξάντων κακῶν*, καὶ λιγότερο ἀπὸ τὴν χαρὰ γιὰ τὴν ἀντάμωση. Ἡ ἀνάμνηση τῆς στέρησης ἀνεβαίνει στὴν συνείδηση, ἐντονώτερα ἀκριβῶς ἀπὸ κάθε ἄλλη στιγμή, τὴν ὥρα τῆς ἐπανασυνάντησης: τώρα ποὺ ὁ χωρισμὸς τέλειωσε, ἀποκαλύπτεται ἀβάσταχτος, παράλογος καὶ τρομερὸς—γι' αὐτὸ καὶ κλαῖμε, ἢ *καὶ* γι' αὐτό.

[1] Πρβλ. α 308, β 47 (=β 234), ε 12, ξ 140, ο 152, ϱ 397, σ 323.

ἀντίκρυ στὸ βάθος τῆς καλύβας, ἄγνωστος ἀκόμη καὶ στὸν γιό του καὶ στὸν πιστὸ βοσκό, ξέροντας ὅμως ὁ ἴδιος—τουλάχιστον ἀπὸ τὸν στίχο 23 καὶ κάτω—ὅτι ὁ νέος ποὺ ὁ Εὔμαιος τὸν καλωσορίζει τόσο τρυφερά, εἶναι τὸ παιδί του, αὐτὸ ποὺ ἄφησε πρὶν εἴκοσι χρόνια, νήπιο, κι ἔφυγε γιὰ τὴν Τροία. Αὐτὴ λοιπον ἡ λεπτομέρεια πιστεύω πὼς συντελεῖ ἀποφασιστικὰ στὴν ποιητικὴ αὐτονομία τῆς παρομοίωσης ποὺ μελετοῦμε, στὴν μοναδικότητά της. Ποιὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς πατέρας τοῦ Τηλέμαχου, ὁ ἀκροατὴς τὸ ξέρει καὶ τὸ βλέπει: αὐτὸ εἶναι τὸ ἕνα δεδομένο. Τὸ ἄλλο ἀποδείχνει πόσο ἡ ποίηση ἐνδέχεται νὰ λειτουργῆ 'παράλογα', ἀλλὰ ἀστραπιαῖα καὶ δραστικά: πρόκειται γιὰ τὴν λεπτομέρεια τοῦ στ. 18 *δεκάτῳ ἐνιαυτῷ*. Στὸ ρ 111, ὅπου ἔχουμε συμπτυγμένη τὴν 'ἴδια' παρομοίωση[1] (ὁ Τηλέμαχος πληροφορεῖ τήν Πηνελόπη γιὰ τὴν φιλοξενία ποὺ βρῆκε στὸ παλάτι τοῦ Νέστορα: ὁ γέρος τὸν ὑποδέχτηκε, ὅπως ἕνας πατέρας τὸν γιό του ὕστερα ἀπὸ πολύχρονη ἀπουσία), στὴ θέση τοῦ *δεκάτῳ ἐνιαυτῷ* ὑπάρχει ἕνα οὐδέτερο *χρόνιον*. Στὴν παρομοίωση ὅμως τοῦ π ὁ χρόνος τῆς ἀπουσίας τοῦ ξενιτεμένου γιοῦ μετριέται καὶ βγαίνει δέκα χρόνια. Γιατί αὐτὴ ἡ ἀκρίβεια; Ὁ Εὐστάθιος δίνει δύο ὑποθετικὲς ἐξηγήσεις: *τὸ δὲ δεκάτῳ ἐνιαυτῷ, ἁπλῶς παρέρριπται κατὰ τέλειον ἀριθμόν, εἰ μὴ ἄρα ὁ ποιητὴς ἔφη τοῦτο ὡς πρὸς εἰκόνα τῆς τοῦ Ὀδυσσέως πλάνης*. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς ὁ Εὐστάθιος κλίνει περισσότερο πρὸς τὴν πρώτη, τὴν ποιητικὰ ἀδιάφορη λύση. Αὐτὸ ὅμως τὸ *εἰ μὴ ἄρα*, περνᾶ πιστεύω ἀστραπιαῖα ἀπὸ τὸ μυαλὸ κάθε προσεκτικοῦ ἀκροατῆ τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου. Καὶ τὸ ἐξαγόμενο: ὁ Τηλέμαχος παρουσιάζεται μέσα στὴν παρομοίωση νὰ ἐπιστρέφη ὕστερα ἀπὸ δέκα χρόνια ἀπουσίας—ὅσα ἀκριβῶς χρειάστηκε νὰ περιπλανηθῆ ὁ Ὀδυσσέας προτοῦ πατήση τὸ πόδι του στὴν *τρηχείην Ἰθάκην*. Ὁ 'παραλογισμὸς' αὐτὸς (ἡ πραγματικὴ ἀπουσία τοῦ Τηλέμαχου στὴν Πύλο καὶ στὴν Σπάρτη κράτησε μόνο λίγες μέρες) δημιουργεῖ μιὰ δυνατότητα ποὺ θὰ τὴν διαπιστώσουμε καὶ στὴν παρομοίωση τοῦ ψ: μοιάζει νὰ μεταβιβάζη τὴ μοίρα τοῦ Ὀδυσσέα κατὰ κάποιον τρόπο καὶ στὸν γιό του—ὅπως θὰ δοῦμε νὰ γίνεται κάτι ἀνάλογο καὶ μὲ τὴν Πηνελόπη στὸ ψ. Ἔτσι ἔχουμε μιὰ γέφυρα, γιὰ νὰ ξαναπεράσουμε στὴν ὄχθη ἀπὸ ὅπου ξεκινήσαμε.

IV

Συγκεντρώνουμε πρῶτα τὰ στοιχεῖα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν ὡς τώρα ἔρευνά μας σχετικὰ μὲ τὴν παρομοίωση τοῦ ψ, ποὺ μποροῦμε, νομίζω, νὰ τὴν θεωρήσουμε ἀντιπροσωπευτικὴ τῶν ἄλλων, διάσπαρτων στὴν Ὀδύσσεια ὁμογενῶν παρομοιώσεων μὲ θεματικὸν πυρήνα τὸν νόστο.

1) Ἡ σύγκριση τῶν εἰσαγωγικῶν στίχων (ψ 231-232) μὲ τοὺς στίχους

[1] Δὲς καὶ FRÄNKEL, ὅ.π., σ. 91.

τῆς κατακλείδας (ψ 240-241) ἔδειξε μιὰν ἀξιοπρόσεκτη ἀλλαγὴ τῆς ὀπτικῆς γωνίας μέσα στὰ ὅρια τοῦ περιγράμματος τῆς παρομοίωσης: ὁ φακός, ἐνῶ ξεκινᾶ ἀπὸ τὸν Ὀδυσσέα, σταματᾶ ὕστερα στὴν Πηνελόπη, καὶ τελικὰ ἀγκαλιάζει καὶ τὰ δύο ὑποκείμενα τῆς σκηνῆς.

2) Τὴν ἴδια μετατόπιση παρατηρήσαμε καὶ μέσα στὸν χῶρο τῆς παρομοίωσης: ἐνῶ δηλαδὴ μὲ βάση τοὺς εἰσαγωγικοὺς στίχους προχωροῦμε στὴ συνέχεια κρατώντας ὡς ὑποκείμενο τὸν Ὀδυσσέα, ὁ στ. 239 μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἀναιρέσουμε ἢ καλύτερα νὰ συμπληρώσουμε τὴν ἐντύπωσή μας, μεταβιβάζοντας τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀναφορικοῦ μέρους τῆς παρομοίωσης ὡς παραβολικὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὸν Ὀδυσσέα καὶ στὴν Πηνελόπη.

3) Ἡ 'σύγχυση' τῶν ὑποκειμένων στὴν παρομοίωση τοῦ ψ γίνεται μὲ μιὰ μέθοδο ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὶς ὁμογενεῖς παρομοιώσεις τοῦ π 16 ἑξῆ. καὶ κ 416 ἑξῆ. Τὸ ὑλικὸ τοῦ ἀναφορικοῦ μέρους τῆς παρομοίωσης ἀποτελεῖ παραβολικὸ θέμα γιὰ τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο ὑποκείμενα τῆς σκηνῆς, ἐνῶ γιὰ τὸ δεύτερο ὑποκείμενο παραμένει βασικὰ στοιχεῖο πραγματικότητας: ἔτσι στὴν παρομοίωση τοῦ κ 416 ἑξῆ. ὁ πραγματικὸς νόστος τοῦ Ὀδυσσέα ἀντανακλᾶ στοὺς συντρόφους του ὡς φαντασίωση νόστου, ὡς ὑποθετικὴ ἐπιστροφὴ στὴν Ἰθάκη· στὸ π 17 ἑξῆ. ὁ Εὔμαιος παίζει μέσα στὰ ὅρια τῆς παρομοίωσης τὸν ρόλο τοῦ πατέρα γιὰ τὸν Τηλέμαχο, ἐνῶ ὁ πραγματικὸς πατέρας τοῦ *νοστήσαντος* γιοῦ βρίσκεται ἐκεῖ ὡς τρίτο—σιωπηλὸ ἔστω—ὑποκείμενο τῆς σκηνῆς· στὸ ψ 231 ἑξῆ. τέλος οἱ κύριες φάσεις τοῦ πραγματικοῦ νόστου τοῦ Ὀδυσσέα ἀποδίδονται ὡς παραβολικὸ θέμα στὴ γυναίκα του τὴν Πηνελόπη.

Μένει νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα ποιοὶ εἰδικοὶ ὅροι εὐνοοῦν τὴν παραβολὴ τῆς Πηνελόπης μὲ τὸν *νοστήσαντα* Ὀδυσσέα. Γιατὶ ὅσο στενὴ κι ἂν εἶναι ἡ σχέση Πηνελόπης καὶ Ὀδυσσέα—ἡ στενώτερη ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρξη—, ὅσο κι ἂν εἶναι κοινὴ ἡ χαρὰ τῶν δύο συζύγων ποὺ ἀναγνωρίζονται καὶ ξανασμίγουν ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι χρόνια χωρισμοῦ, ἡ παρομοίωση τῆς ἀταξίδευτης βασίλισσας μὲ κάποιον ἢ κάποιους ποὺ εἶχαν κοινὴ μοίρα μὲ τὸν ἄντρα της, παραμένει λίγο πολὺ αἰνιγματική. Ἐκτὸς κι ἂν δεχτοῦμε ὡς ἐπαρκῆ τὴν συμπαθητικὴ ἐξήγηση τοῦ Εὐσταθίου: *οὐκ ἔχει σφοδροτέραν ὁ ποιητὴς ἡδονὴν ἐξευρεῖν τῆς ῥηθείσης*. Ἔτσι ὅμως θὰ ἀφήναμε ἀνεκμετάλλευτα καὶ τὰ ἄλλα δεδομένα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας, καὶ προπαντὸς τὴν σύγκλιση τῶν δύο ὑποκειμένων τῆς σκηνῆς, ποὺ τὴν παρατηρήσαμε καὶ στὸ περίγραμμα καὶ στὰ ὅρια τῆς ἴδιας τῆς παρομοίωσης. Βασισμένοι σ' αὐτὰ μποροῦμε, νομίζω, νὰ προχωρήσουμε καὶ νὰ μιλήσουμε ὄχι μόνον γιὰ σύγκλιση ἀλλὰ καὶ γιὰ ταύτιση τῆς μοίρας τοῦ Ὀδυσσέα καὶ τῆς Πηνελόπης. Ἡ ταύτιση αὐτὴ πραγματοποιεῖται κατὰ τὴ γνώμη μου χάρη στὸν τρόπο ποὺ ὁ ποιητὴς προβάλλει ἐδῶ τὸ θέμα τοῦ νόστου ὡς στοιχεῖο παραβολῆς. Θὰ προσπαθήσω νὰ γίνω σαφέστερος:

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ χαρὰ τῆς Πηνελόπης βρίσκει νὰ ριζώση μέσα στὶς περιπέτειες καὶ στὴν ἐπιστροφὴ τοῦ Ὀδυσσέα, δὲν σημαίνει ὅτι κι αὐτὴ ἡ ἴδια ἐπωμίζεται τὸ βάρος αὐτοῦ τοῦ νόστου, ὄχι μόνο στὴν εὐτυχισμένη του κατάληξη, ἀλλὰ καὶ στὶς προηγούμενες ἐπικίνδυνες φάσεις του; Δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ τελικὸ νόημα τῆς παρομοίωσης; Ἡ εἰκόνα δηλαδὴ μιᾶς Πηνελόπης φορτισμένης μὲ τὴ μοίρα τοῦ ἀνδρός της; Δὲν εἶναι μιὰ τέτοιου εἴδους τάση γιὰ ταύτιση, ποὺ ἐξηγεῖ καὶ τὴ 'σύγχυση' τῶν ὑποκειμένων καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς ὀπτικῆς γωνίας ἀπὸ τὸν Ὀδυσσέα πρὸς τὴν Πηνελόπη, καὶ ὕστερα πρὸς τοὺς δύο μαζί; Δὲν βαθαίνει ἀπροσδιόριστα ἡ ἔκταση τῆς κοινῆς χαρᾶς, ὅταν τὴν φανταστοῦμε νὰ ὑποβαστάζεται ἀπὸ τὴν κοινότητα ἑνὸς πολύπλαγκτου νόστου; Αὐτὴν τὴν πρόσμιξη τῆς Πηνελόπης στὰ βάσανα τοῦ Ὀδυσσέα πιστεύω πὼς ὑπηρετεῖ καὶ ἡ περιληπτικὴ ἀναδιήγηση τῶν ὅσων ἔπαθε ὁ Ἰθακήσιος βασιλιὰς στὰ χρόνια τῆς περιπλάνησής του—ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Κικόνων ὡς τὸ νησὶ τῶν Φαιάκων—, ποὺ ὁ ποιητὴς τὴν θέλει νὰ γίνεται λίγο παρακάτω (ψ 310-341), ὅταν οἱ δύο σύζυγοι ἔχουν ξαναγευτῆ τὴν ἀγάπη τους, καὶ πρὶν ἀκόμη τοὺς πάρη ὁ γλυκὸς ὕπνος· ὁ Ὀδυσσέας μιλᾶ καὶ ἡ Πηνελόπη ἀκούει. Ἔτσι τὸ χάσμα τῶν εἴκοσι χρόνων γεμίζει: μέσα στὸ κενὸ καὶ χάρη στὴν παρομοίωση πρῶτα, στὴ συνομιλία ὕστερα, οἱ τύχες τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου συζύγου, ποὺ προχώρησαν χρόνια τώρα δρόμους χωριστούς, συγκλίνουν, βρίσκουν τὰ σημεῖα ἐπαφῆς τους, ταυτίζονται[1].

Ἐπιβεβαίωση αὐτῆς τῆς ἑρμηνείας τῆς παρομοίωσης τοῦ ψ 231 ἑξ. πιστεύω πὼς ἀποτελεῖ μιὰ ἄλλη, πολὺ συγγενική, ὅπως θὰ ὑποδείξουμε, παραβολὴ τῆς Ὀδύσσειας, ποὺ ἔχει τὴ θέση της στὰ πλαίσια τῆς πρώτης συζήτησης ἀνάμεσα στὸν Ὀδυσσέα καὶ στὴν Πηνελόπη, πολὺ πιὸ πρὶν ἀπὸ τὸν ἀναγνωρισμό, πρὶν ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν μνηστηροφονία. Πρόκειται γιὰ τοὺς στίχους τ 108-116: Ἡ βασίλισσα εἶχε ζητήσει καὶ πρωτύτερα (ρ 541 ἑξ.) νὰ μιλήση μὲ τὸν ξένο ποὺ ἔφερε στὸ παλάτι ὁ Εὔμαιος, νὰ τὸν ρωτήση γιὰ τὸν ἄνδρα της. Ὅμως ἐκεῖνος προσποιεῖται πὼς φοβᾶται τοὺς μνηστῆρες, καὶ παρακαλεῖ νὰ ἀναβληθῆ ἡ συνομιλία γιὰ τὸ βράδυ, ὅταν τὸ σπίτι θὰ ἄδειαζε ἀπὸ τοὺς μνηστῆρες. Καὶ ἔρχεται κάποτε ἡ κατάλληλη ὥρα: ἡ Πηνελόπη προστάζει τὴν Εὐρυνόμη νὰ φέρη ἕνα θρονὶ ἀναπαυτικό, γιὰ νὰ καθήση ἀντίκρυ της ὁ ξένος καὶ ν' ἀρχίσουν τὴ συζήτηση (τ 97-99). Ἡ Εὐρυνόμη ὑπακούει, κι ὅταν πιὰ ὅλα ἔχουν ταιριαστῆ, ἡ βασίλισσα ρωτᾶ τὸν ξένο:

104 «ξεῖνε, τὸ μέν σε πρῶτον ἐγὼν εἰρήσομαι αὐτή·
τίς ποθεν εἰς ἀνδρῶν; πόθι τοι πόλις ἠδὲ τοκῆες;»

---

[1] Ἡ πρόσμιξη τοῦ Ὀδυσσέα στὴν προηγούμενη μοίρα τῆς Πηνελόπης πραγματοποιεῖται μὲ τὴν σκηνὴ τῆς πρώτης συνομιλίας τῶν δύο συζύγων, προτοῦ ἀναγνωριστοῦν, στὸ τ 124-163: ἐκεῖ ἡ Πηνελόπη ἐξομολογεῖται στὸν ἄγνωστό της ἀκόμη Ὀδυσσέα τί μεσολάβησε στὰ χρόνια τῆς ἀπουσίας τοῦ ἀνδρός της.

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ὀδυσσέα εἶναι ἀπὸ τὶς πιὸ ἀπροσδόκητες:

«ὦ γύναι, οὐκ ἄν τίς σε βροτῶν ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν
νεικέοι· ἦ γάρ σευ κλέος οὐρανὸν εὐρὺν ἱκάνει,
ὥς τέ τευ ἢ βασιλῆος ἀμύμονος, ὅς τε θεουδὴς
ἀνδράσιν ἐν πολλοῖσι καὶ ἰφθίμοισιν ἀνάσσων
εὐδικίας ἀνέχῃσι, φέρῃσι δὲ γαῖα μέλαινα
πυροὺς καὶ κριθάς, βρίθῃσι δὲ δένδρεα καρπῷ,
τίκτῃ δ' ἔμπεδα μῆλα, θάλασσα δὲ παρέχῃ ἰχθῦς
ἐξ εὐηγεσίης, ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὑπ' αὐτοῦ.

Στὴ συνέχεια παρακαλεῖ ὁ Ὀδυσσέας νὰ μὴν ἐπιμείνῃ ἡ Πηνελόπη στὴν ἐρώτησή της· νὰ τῆς μιλήσῃ γιὰ τὴ γενιὰ καὶ γιὰ τὴν πατρίδα του, θὰ σήμαινε νὰ παραδώσῃ τὴν ψυχή του σὲ μιὰν ἀνάμνηση, ποὺ πόνο μόνο θὰ τοῦ ἔφερνε καὶ δάκρυα. Ὅμως μιὰ τέτοια ἔκρηξη θρήνου θὰ μποροῦσε νὰ παρεξηγηθῇ, καὶ νὰ ποῦν οἱ δοῦλες πὼς ὁ ζητιάνος κλαίει, γιατὶ μέθυσε. Παραιτεῖται πρὸς τὸ παρὸν ἡ Πηνελόπη ἀπὸ τὴν πρώτη της ἐρώτηση· μιλᾶ ὡστόσο γιὰ τὸν ἑαυτό της, ἀντιπαραβάλλοντας τὴν ἀρετή, τὴν ὀμορφιά της καὶ τὴ δόξα της, ποὺ εἶχε ὅσο στὸ πλάι της ἦταν ὁ Ὀδυσσέας (μόνον ἂν ἐκεῖνος ξαναγυρνοῦσε θὰ τὰ ξανακέρδιζε ὅλα αὐτά), μὲ τὴν τωρινή της δυστυχία (τ 124-162). Δὲν πρόκειται νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν ἐδῶ οἱ δυσκολίες τοῦ στ. 109 ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἰδιότυπη χρήση τοῦ διαζευκτικοῦ ἤ, γιὰ τὴν ὁποία μιλοῦν ἤδη τὰ ἀρχαῖα σχόλια. Οὔτε καθαυτὸ τὸ θέμα τοῦ θεοφίλητου βασιλιᾶ, ποὺ ἡ *εὐδικία* του ἔχει ὡς συνέπεια τὴν εὐφορία τῆς γῆς[1]. Μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι οἱ στίχοι θεωροῦνται γνήσιοι[2], μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε σὲ θέματα ποὺ φαίνεται νὰ συμπλησιάζουν τὴν παρομοίωση αὐτὴ μὲ τὴν ἄλλη τοῦ ψ 231 ἑξῆ. Καὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἡ Πηνελόπη παραβάλλεται μὲ πρόσωπο ἄλλου γένους[3]: ἐδῶ χωρὶς συζήτηση μ' ἕναν βασιλιά, ἐκεῖ ἔμμεσα καὶ κατὰ προέκταση μὲ τὸν

---

[1] Δὲς τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία στὸν *Anhang* τῶν AMEIS-HENZE καὶ στὸ *Commentary* τῆς *Ὀδύσσειας* στὴν ἔκδοση τοῦ STANFORD.

[2] Οἱ στίχοι 107-113 παραδίδονται ἔμμεσα καὶ ἀπὸ τὴν *Πολιτεία* τοῦ Πλάτωνα (366b), μὲ παράλειψη ὡστόσο τοῦ στ. 110, καὶ παραβάλλονται μὲ τοὺς γνωστοὺς ἡσιόδειους (*Ἔργα καὶ Ἡμέραι* 233-235).

[3] Ἡ δυσκολία αὐτὴ αἴρεται βασικὰ μὲ τὸν συμψηφισμὸ ὅμοιων περιπτώσεων ἀπὸ τὴν *Ἰλιάδα*. Στὸ *Λ* 269 ἑξῆ. λ.χ. οἱ πόνοι τοῦ τραυματισμένου Ἀγαμέμνονα παραβάλλονται μὲ τὶς ὠδῖνες τῆς ἐπιτόκου· στὸ *Π* 7 ἑξῆ. ὁ Πάτροκλος παρομοιάζεται ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα μ' ἕνα μικρὸ κοριτσάκι, ποὺ τραβᾶ τὸ ροῦχο τῆς μάνας του, γιὰ νὰ τὸ πάρῃ ἐκείνη ἀγκαλιά. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι στὴν πρώτη περίπτωση δὲν παραλληλίζονται ἀκριβῶς τὰ ὑποκείμενα τῆς εἰκόνας καὶ τῆς ἀφήγησης, ἀλλὰ ὁ πόνος τους ὁ ἀβάσταχτος· στὴ δεύτερη πάλι ἡ ἀνωμαλία εἶναι δικαιολογημένη, ἀφοῦ ὁ παραλληλισμὸς γίνεται μὲ πρόθεση ἀστεϊσμοῦ τρυφεροῦ καὶ ἀμήχανου. Στὸ ψ ἀντίθετα καὶ στὸ τ ἡ παραβολὴ τῆς Πηνελόπης μὲ ἕναν ἄντρα εἶναι καθαρότερη, καὶ ἐπομένως πιὸ προβληματική.

Ὀδυσσέα. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε στὴ συνέχεια σὲ τί σχέση μπορεῖ νὰ βρίσκεται ὁ βασιλιὰς τῆς παρομοίωσης τοῦ τ 107 ἑξ. μὲ τὸν Ὀδυσσέα.

Εἴδαμε ὅτι ἡ Πηνελόπη στοὺς στ. τ 104-105 ζητᾶ ἀπὸ τὸν ξένο νὰ τῆς συστηθῆ, κι αὐτὸς ἀρνεῖται κάνοντάς της ἕνα κομπλιμέντο· παραβάλλει δηλαδὴ τὸ κλέος της μὲ τὸ κλέος ἑνὸς δίκαιου βασιλιᾶ. Τί ἔχει στὸν νοῦ του ὁ Ὀδυσσέας ξεφεύγοντας τὴν ἐρώτηση τῆς γυναίκας του καὶ ἐκτρέποντας μὲ τὴν παρομοίωσή τὴ συζήτηση σ' ἄλλο θέμα; Θέλει ὁλοφάνερα νὰ κάμη τὴν Πηνελόπη νὰ μιλήση πρῶτα γιὰ τὸν ἑαυτό της, καὶ—κυρίως—θέλει νὰ δῆ μέσα ἀπὸ τὰ λόγια της τί μερίδιο κρατᾶ ἀκόμη ὁ ἴδιος μέσα στὴ ζωή της. Τὴν προκαλεῖ λοιπὸν ἔμμεσα μὲ τὸ θέμα τοῦ δίκαιου βασιλιᾶ, νὰ θυμηθῆ τὰ παλιὰ καλὰ χρόνια, τότε ποὺ ἐκεῖνος ζοῦσε εὐτυχισμένος πλάι της, σκορπώντας τὴν εὐτυχία καὶ στοὺς ἄλλους, τὴν ἐποχὴ ποὺ τὸ κλέος του ἀνταναklοῦσε καὶ σ' ἐκείνην· τὴν ὁδηγεῖ στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν χωρισμό, πρωτοῦ ἀκόμη οἱ Ἀργεῖοι ξεκινήσουν γιὰ τὴν Τροία. Ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ πειρασμός, ἡ δοκιμασία στὴν ὁποία ὑποβάλλει ὁ ἀφανέρωτος ἀκόμη Ὀδυσσέας τὴ γυναίκα του, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ ἐκείνη ἀπαντᾶ. Αὐτόματα ἡ παρομοίωση τοῦ ξένου τὴν κάνει νὰ θυμηθῆ τὸν ἄνδρα της, τὴν ἐποχὴ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς δόξας:

124 *ξεῖν', ἦ τοι μὲν ἐμὴν ἀρετὴν εἶδός τε δέμας τε*
ὤλεσαν ἀθάνατοι, ὅτε Ἴλιον εἰσανέβαινον
Ἀργεῖοι, μετὰ τοῖσι δ' ἐμὸς πόσις ἦεν Ὀδυσσεύς.
εἰ κεῖνος γ' ἐλθὼν τὸν ἐμὸν βίον ἀμφιπολεύοι,
μεῖζον τε κλέος εἴη ἐμὸν καὶ κάλλιον οὕτω,
νῦν δ' ἄχομαι . . .

Ἀπὸ τὰ λόγια τῆς Πηνελόπης φαίνεται, νομίζω, καθαρὰ ποῦ σκοπεύει μὲ τὴν παρομοίωση του ὁ Ὀδυσσέας· ποιὸ πρόσωπο θέλει νὰ κρύψη πίσω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ δίκαιου βασιλιᾶ: θέλει νὰ δῆ ἂν τὸ κλέος τῆς γυναίκας του ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι προσδεμένο, ταυτόσημο μὲ τὸ δικό του κλέος[1]. Εἶναι ἐξάλλου πολλὰ τὰ χωρία στὴν Ὀδύσσεια[2] ποὺ ὑπογραμμίζουν τὴν δίκαιη διακυβέρνηση τοῦ Ὀδυσσέα στὸν καιρὸ τῆς εἰρήνης (ὅσο ἀκόμη αὐτὸς ἦταν βασιλιὰς στὴν Ἰθάκη), καὶ τὴ στοργή του τὴν πατρικὴ ἀπέναντι στοὺς Ἰθακήσιους ἄρχοντες καὶ τὸν λαό. Κι ἂν ἀκόμη ὁ νοῦς τῆς Πηνελόπης δὲν πήγαινε μὲ τὴν παρομοίωση αὐτὴ στὸν ἄνδρα της—κι ἂν δηλαδὴ ὁ ποιητὴς ἀλλιῶς σχεδίαζε τὴ συνέχεια τῆς σκηνῆς του—, πάλι ὁ ἀκροατὴς στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ θυμηθῆ τὸν Ὀδυσσέα. Τώρα τὰ λόγια τῆς Πηνελόπης δὲν πρέ-

---

[1] Γιὰ τὸ κλέος τοῦ Ὀδυσσέα δὲς σχετικὰ στὸ *α* 343-344, *γ* 83-85, *δ* 724-726, *π* 241, *σ* 255, *τ* 338-344.

[2] Δὲς ἐνδεικτικὰ *β* 233-235 (*ὡς οὔ τις μέμνηται Ὀδυσσῆος θείοιο / λαῶν οἷσιν ἄνασσε, πατὴρ δ' ὡς ἤπιος ἦεν*). Πρβλ. καὶ *β* 47, *ε* 11-12, *ξ* 139-141, *ο* 489-491.

πει νὰ ἀφήνουν καμιὰν ἀμφιβολία γιὰ τὸ νόημα τῆς παρομοίωσης. Μὲ τὴν προυπόθεση ὅτι οἱ παραπάνω συλλογισμοί μας εἶναι βάσιμοι, ἡ παρομοίωση τῶν στ. τ 109-114 ἐνισχύει, ὑποθέτω, τὴν ἄποψη ποὺ ὑποστηρίξαμε, ὅτι ὁ ποιητὴς δηλαδή, ὅταν θέλῃ νὰ συνταυτίσῃ τὴ μοίρα τῶν δύο συζύγων, χρησιμοποιεῖ ὡς παραβολικὰ θέματα μὲ τρόπο τολμηρὸ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Ὀδυσσέα, ποὺ τὰ ἀποδίδει, μέσα στὰ ὅρια τῆς παρομοίωσης, στὴν Πηνελόπη: στὸ ψ τὸν νόστο, ἐδῶ στὸ τ τὸ κλέος τῆς εἰρηνικῆς, καλῆς ἐποχῆς[1].

Στὸν κύκλο αὐτὸν τῆς ταύτισης εἴδαμε νὰ εἰσχωρῇ καὶ ὁ Τηλέμαχος στὴν παρομοίωση τοῦ π 17 ἑξξ., μὲ τὸ νὰ τοῦ ἀποδίδῃ ὁ ποιητὴς δεκάχρονη περιπλάνηση στὰ ξένα, ὅσα δηλαδὴ χρόνια περιπλανήθηκε καὶ ὁ πατέρας του. Ὑπάρχει ἄραγε χῶρος γιὰ τὸν Τηλέμαχο καὶ στὴν παρομοίωση τοῦ ψ; Αὐτὸ θὰ προσπαθήσουμε νὰ ὑποδείξουμε μὲ ἐπιφύλαξη στὴ συνέχεια.

Ὡς τώρα παραφράζοντας τοὺς στίχους ψ 233-238, ταλαντευόμασταν ἀνάμεσα σ' *ἕναν* καὶ σὲ *περισσότερους* ναυαγούς. Γιὰ τὴν περίπτωση ποὺ οἱ στίχοι αὐτοὶ ἔχουν, ὅπως εἴδαμε, τὴν ποιητικὴ σκοπιμότητα νὰ ὑποβάλουν στὸν ἀκροατὴ τὶς περιπλανήσεις καὶ τὸν νόστο τοῦ Ὀδυσσέα, εἶναι φυσικὸ νὰ ἀναζητοῦμε ἕναν ναυαγό, κι ὄχι περισσότερους. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι καὶ ὁ FRÄNKEL[2] παραφράζοντας τὸ περιεχόμενο τῆς παρομοίωσης αὐτόματα καὶ ἀπὸ ἔνστικτο ἀναφέρεται σ' ἕναν μόνο ναυαγό: μιλᾶ γιὰ «Bild *eines* Schiffbrüchigen». Τὸ ἴδιο κάνει στὴν ἀναδιήγησή του καὶ ὁ SCHADEWALDT[3]. Πιστεύω ὅτι ὁποιοσδήποτε θὰ ἀναλάμβανε, μένοντας στὰ καλῶς ἐννοούμενα συναισθηματικὰ ὅρια τῆς ποίησης[4], νὰ ἀναδιηγηθῇ τὸ περιεχόμενο τῆς

---

[1] Τὴν παρομοίωση στὸ τ 108 ἑξξ. ὁ FRÄNKEL δὲν τὴν συζητεῖ καθόλου, ὑπογραμμίζοντας τὶς ἰδιότυπες δυσκολίες της (ὅ.π., σ. 54). Ὁ WILAMOWITZ πάλι (*Der Heimkehr des Odysseus*, σ. 37-38) βρίσκει τοὺς στίχους ὡραίους, ἀναρωτιέται ὅμως γιὰ τὸ νόημά τους, γιὰ νὰ καταλήξῃ στὸ συμπέρασμα: «Ich gestehe es zu bewundern, dass Odysseus für die majestätische und doch huldvolle Erscheinung der Frau, die vor zwanzig Jahren doch ein halbes Kind gewesen war, nach einem Vergleich sucht und ihn in dem segensreichen Wirken eines Fürsten finden. Es ist kein Fehler der Poesie, wenn sie verlangt, dass man sich die Mühe gebe nachzuempfinden». Ἡ γοητευτικὴ αὐτὴ ἀπόπειρα γιὰ τὴν ἑρμηνεία τῆς παρομοίωσης, νομίζω πὼς πρέπει—ὕστερα ἀπὸ ὅσα εἴπαμε—νὰ ἀποκλειστῇ. Κοντὰ στὴ δική μας ἑρμηνεία βρίσκεται ἡ ἄποψη τοῦ A. RÖMER (*Homerische Aufsätze*, Berlin 1914, σ. 84), ὁ ὁποῖος ἀναγνωρίζει στὴν παρομοίωση τὴν πρόθεση τοῦ Ὀδυσσέα γιὰ «freies Spiel des Geistes», καὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ ποιητῆ «in gewagten Situationen den springenden Punkt geschickt und glücklich zu umschiffen», μόνο ποὺ τὸ νόημα τοῦ παιχνιδιοῦ ὁ RÖMER τὸ περιορίζει στὸν μελετημένο ἑλιγμὸ τοῦ Ὀδυσσέα, νὰ ξεφύγῃ δηλ. τὴν στιγμὴ αὐτὴ μιὰ σαφῆ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα τῆς Πηνελόπης.

[2] ὅ.π., σ. 95.

[3] *Von Homers Welt und Werk*, σ. 412.

[4] Δὲν εἶναι ἴσως τυχαῖο ὅτι ὁ ὀρθολογιστὴς VON DER MÜHLL μένει στὸ σημεῖο αὐτὸ πιστὸς στὸ ὁμηρικὸ κείμενο καὶ μιλᾶ γιὰ das wundervolle Gleichnis von *den geretteten Schiffbrüchigen* (ὅ.π., σ. 763· ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας).

παρομοίωσης αὐτῆς, θὰ ἔκανε τὸ ἴδιο 'λάθος', ὅπως ὁ FRÄNKEL καὶ ὁ SCHADEWALDT, ὄχι φυσικὰ ἀπὸ ἀπροσεξία, ἀλλὰ γιατὶ αὐτόματα τὰ πράγματα ὁδηγοῦν πρὸς τὰ ἐκεῖ: ἡ κύρια μορφὴ ποὺ ξεπηδᾶ μέσα ἀπὸ τὸ ἀναφορικὸ μέρος τῆς παρομοίωσης εἶναι τοῦ Ὀδυσσέα, καὶ τὸ παραβολικὸ ἀπείκασμά του χρειάζεται νὰ συμφωνῆ μαζί του καὶ ἀριθμητικά. Ἐξάλλου καὶ ἀπὸ τὴ μεριὰ τοῦ δεύτερου, τελικοῦ ὑποκειμένου τῆς παρομοίωσης, δηλαδὴ τῆς Πηνελόπης, χρειαζόμαστε κάλυψη πάλι μὲ ἕνα (ἀριθμητικὰ) παραβολικὸ σύμβολο κι ὄχι μὲ περισσότερα. Κι ὅμως τὸ κείμενο ἀναφέρει ξεκάθαρα στὸν στ. 233 *νηχομένοισι*, καὶ ὁ πληθυντικὸς ἀριθμὸς ξαναπαίρνεται μὲ τὸ *παῦροι*, μὲ τὸ *ἐξέφυγον*, μὲ τὸ *νηχόμενοι*, μὲ τὸ *ἀσπάσιοι*, μὲ τὸ *ἐπέβαν*, μὲ τὸ *φυγόντες*. Γιατὶ αὐτὴ ἡ δυσαναλογία; Ἂν ἐπιτέλους ὁ Ὀδυσσέας ἔσωζε τελικὰ μαζὶ μὲ τὸν ἑαυτό του καὶ μερικοὺς ἀπὸ τοὺς συντρόφους του, ὁ πληθυντικὸς θὰ εἶχε κάποιο νόημα· ὅμως ἤδη στὸ νησὶ τῆς Καλυψῶς εἶναι πιὰ χωρὶς συντρόφους. Εἶναι ἄραγε πιθανὸν ὁ ἴδιος ποιητής, ποὺ πέτυχε νὰ δώση σὲ μιὰ παραβολὴ τόσες ἀποχρώσεις, νὰ ἀπέτυχε στὸ ἁπλούστατο αὐτὸ σημεῖο: νὰ συνταιριάξη δηλαδὴ ἀριθμητικὰ τὸ ὑποκείμενο τῆς διήγησης μὲ τὸ ὑποκείμενο τῆς εἰκόνας; Νομίζω ὅτι ὁ πληθυντικὸς ἔχει νόημα:

1) Εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ ὑποκείμενα τῆς διήγησης εἶναι δύο: ὁ Ὀδυσσέας καὶ ἡ Πηνελόπη. Ὅμως διαπιστώσαμε ἤδη ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ὑποκείμενα συμμετέχουν καὶ στὸ εἰκονικὸ μέρος τῆς παρομοίωσης: γιὰ τὸν Ὀδυσσέα τὸ ὑλικὸ τῆς παραβολῆς εἶναι ἀτόφιο στοιχεῖο τῆς μοίρας του· γιὰ τὴν Πηνελόπη εἶναι συσχετικὸ ἀρχικὰ σημεῖο χαρᾶς, καὶ τελικὰ μέσο πρόσμιξης στὸν νόστο τοῦ ἀνδρός της. Δὲν εἶναι κιόλας αὐτὸς ἕνας λόγος, γιὰ νὰ μὴν ἔχουμε μέσα στὴν εἰκόνα ἕναν *νοστήσαντα*, ἀλλὰ τουλάχιστον δύο;

2) Ἡ σκηνὴ τοῦ ἀναγνωρισμοῦ Ὀδυσσέα καὶ Πηνελόπης εἶναι ἡ ἐπισφράγιση τῆς μνηστηροφονίας· πραγματοποιεῖται ὕστερα ἀπὸ ἕναν καθαρτήριο φόνο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο λίγοι ἐπιζοῦν: ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσέας, ἡ Πηνελόπη, ὁ Τηλέμαχος, καὶ πιὸ πέρα ὁ Λαέρτης, ὁ Εὔμαιος, ὁ Φήμιος κι ἕνας δύο ἄλλοι— *παῦροι* λοιπόν. Θὰ ἦταν ἄραγε ὑπερβολικὸ νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι αὐτοὺς ποὺ ἐπέζησαν, τουλάχιστον τὴν πρώτη ὁμάδα, ὑποβάλλει ὁ πληθυντικὸς ἀριθμὸς τοῦ εἰκονικοῦ μέρους τῆς παρομοίωσης; Ἡ χαρὰ ποὺ νιώθει ἡ Πηνελόπη ὀφείλεται βασικὰ στὸν νόστο καὶ στὴ σωτηρία τοῦ ἀνδρός της· δὲν συνηχεῖ ὅμως μέσα στὴν χαρὰ αὐτὴ καὶ ἡ δική της σωτηρία ἀπὸ τοὺς μνηστῆρες, καὶ τοῦ Τηλέμαχου ἡ λύτρωση[1] ἀπὸ τὰ σύνδρομα δεινά, καὶ τοῦ παλατιοῦ ὁ

[1] Μήπως καὶ ὁλόκληρης τῆς *Τηλεμάχειας* τὸ νόημα δὲν εἶναι νὰ συμπλησιάση τὴ μοίρα τοῦ γιοῦ στὴ μοίρα τοῦ πατέρα; Ποιὸν ἄλλο λόγο ἔχει τὸ ταξίδι στὴ Σπάρτη καὶ στὴν Πύλο, μὲ τοὺς κινδύνους ποὺ συνεπάγεται γιὰ τὸ νεαρὸ βασιλόπουλο, ἂν ὄχι γιὰ νὰ δοκιμάση ὁ Τηλέμαχος βιώματα ἀνάλογα μὲ τοῦ πατέρα του; Στὴν *Μνηστηροφονία* ἐξάλλου, ὅταν πιὰ ὁ Τηλέμαχος εἶναι ὥριμος, ἡ συνέργειά του εἶναι οὐσιαστική: γίνεται τὸ δεξὶ χέρι τοῦ πατέρα του.

τελικὸς καθαρμός; Ὁ νόστος τοῦ Ὀδυσσέα εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἡ τελικὴ σωτηρία ὅλων ὅσοι τοῦ ἔμειναν δικοὶ καὶ πιστοί. Αὐτὸς ἴσως εἶναι ὁ λόγος ποὺ ὑπαγόρευσε τὴν φαινομενικὴ ἀνωμαλία πάνω στὴν ὁποία σκοντάψαμε—τὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ ἀντὶ τοῦ ἑνικοῦ.

V

Μένει νὰ συγκεντρώσουμε τὰ γενικότερα συμπεράσματα, συνοψίζοντας καὶ σταθμίζοντας τὰ δεδομένα τῆς ἔρευνάς μας:

1) Ἡ σύγκριση τῶν ὁμογενῶν ἀπὸ ἄποψη θέματος παρομοιώσεων στὸ ψ 231 ἑξξ., ε 394 ἑξξ., κ 416 ἑξξ. καὶ π 17 ἑξξ. ἔδωσε ὡς ὁδηγητικὸ ἐξαγόμενο τὴν ἀκόλουθη διαπίστωση: Ἡ ταυτότητα τοῦ παραβολικοῦ θέματος δὲν ἰσοπεδώνει καὶ δὲν καθιστᾶ ποιητικὰ ἰσοδύναμες τὶς ὁμοειδεῖς περιπτώσεις· πλάι στὰ κοινὰ γνωρίσματα ποὺ συνεπιφέρει τὸ θέμα τοῦ νόστου σὲ ὅσες παρομοιώσεις τῆς *Ὀδύσσειας* διαρθρώνει, ὑπάρχει χωριστὰ στὴν καθεμιὰ ἀπὸ αὐτές, καὶ ἡ εἰδοποιὸς διαφορά της, ποὺ τείνει νὰ τὴν ἀνεξαρτητοποιήσῃ, νὰ τὴν ἐξατομικεύσῃ ποιητικά. Θὰ κάναμε βέβαια μεθοδικὸ λάθος νὰ μὴν ἀναζητήσουμε καὶ νὰ μὴν ἐκμεταλλευτοῦμε στὴν ἑρμηνευτική μας διαδικασία τὶς ὁμοιότητες· βαρύτερο ὅμως σφάλμα θὰ ἦταν νὰ σταματήσουμε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο σ' αὐτές. Γιατὶ πόσο τὰ ὅμοια πράγματα μπορεῖ κάποτε νὰ ἀφήνουν μιὰν ἐντελῶς ἀνόμοια αἴσθηση, φάνηκε, ἐλπίζω, μὲ τὴν ἀντιπαραβολὴ τῶν παρομοιώσεων π 17 ἑξξ. καὶ ρ 111 ἑξξ. Καὶ ἀντίστροφα: πόσο συγγενικὲς μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν φαινομενικὰ ἀνόμοιες περιπτώσεις, τὸ ὑποδείξαμε—ἂν τελικὰ ἡ ἐκτίμησή μας εἶναι ὀρθὴ—μὲ τὸ συμπλησίασμα τῶν παρομοιώσεων τ 108 ἑξξ. καὶ ψ 231 ἑξξ. Ἡ τέχνη τοῦ παραδοσιακοῦ ποιητῆ (καὶ τέτοιος εἶναι κατ' ἐξοχὴν ὁ ἀρχαῖος ἐπικὸς) πουθενὰ ἀλλοῦ δὲν γίνεται πιὸ χειροπιαστὴ καὶ δὲν βεβαιώνεται καλύτερα ἀπ' ὅ,τι στὴν ἱκανότητά του νὰ διαφοροποιῇ τὰ ὁμογενῆ θέματα στὴν πραγμάτευσή τους. Στὴν *Ἰλιάδα* τὸ πράγμα φαίνεται καθαρὰ στὶς ἀπειράριθμες σκηνὲς μαχῶν καὶ ἀνδροκτασιῶν ποὺ εἶναι διάσπαρτες στὸ ἔργο[1]· στὴν *Ὀδύσσεια* εἶναι διδακτικὴ γιὰ τὸ θέμα ποὺ συζητοῦμε ἡ ποικιλία τῶν πλαστῶν διηγήσεων τοῦ Ὀδυσσέα καὶ τῶν ἀλλεπάλληλων σκηνῶν τοῦ ἀναγνωρισμοῦ. Σὲ πιὸ περιορισμένα πλαίσια τὸ ἴδιο πράγμα διαπιστώνουμε τώρα στὶς ὁμογενεῖς παρομοιώσεις ποὺ μελετήσαμε.

2) Γιὰ τὴν περίπτωση τῆς *Ὀδύσσειας*, ἡ ἐμφάνιση τοῦ θέματος τοῦ νόστου καὶ στὸν χῶρο τῶν παρομοιώσεων δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση «θεάτρου ἐν θεάτρῳ». Ὅτι τὸ ἔπος ἀνήκει ὁλόκληρο στὴν κατηγορία τῶν *Νόστων*, τὸ βλέπουμε· τὸ κύριο τώρα διαρθρωτικὸ αὐτὸ νῆμα δὲν περνᾶ μόνο μέσα ἀπὸ

[1] Δὲς ἐνδεικτικὰ τὸ βιβλίο τῆς G. STRASBÜRGER, *Die kleinen Kämpfer der Ilias*, 1954.

τοὺς βασικοὺς κρίκους τῆς ἀφήγησης, ἀλλὰ καὶ μέσα σὲ μερικὲς παραβολικὲς εἰκόνες, ποὺ συμβαίνει νὰ βρίσκωνται σὲ καίριες θέσεις τοῦ ἔργου. Τὰ πρόσωπα ἐξάλλου ποὺ συμμετέχουν στὸν παραβολικὸ αὐτὸν δεύτερο κύκλο τοῦ νόστου, συμπίπτει νὰ εἶναι τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ ἔπους: ὁ Ὀδυσσέας (ε 394 ἑξξ.), οἱ σύντροφοί του (κ 416 ἑξξ.), ὁ Τηλέμαχος (π 17 ἑξξ.), ἡ Πηνελόπη (ψ 231 ἑξξ.). Τὸ πράγμα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο, δίχως αὐτὸ νὰ σημαίνη πὼς εἶναι ψυχρὰ προσχεδιασμένο.

3) Ὅλες οἱ παρομοιώσεις ποὺ πραγματευθήκαμε συμπίπτει νὰ δανείζωνται τὰ παραβολικά τους θέματα ὄχι ἀπὸ τὸν εἰκονικὸ κόσμο τῆς φύσης, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Αὐτὸ δὲν εἶναι κάτι ποὺ τὸ συναντοῦμε ἀποκλειστικὰ στὴν *Ὀδύσσεια*, μολονότι ἀναλογικὰ τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο ὡς θέμα παραβολικὸ ἁπαντᾶ συχνότερα ἐδῶ ἀπ' ὅ,τι στὴν *Ἰλιάδα*. Κάτι ἄλλο, νομίζω, εἶναι σημαντικότερο. Στὶς ἀνάλογες περιπτώσεις τῆς *Ἰλιάδας*—μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις—ἡ προβολὴ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς πάνω στὴν ὀθόνη τῆς παρομοίωσης ἔχει περισσότερο τὸν χαρακτήρα τοῦ δυναμικοῦ στιγμιότυπου[1]· ἀντίθετα στὶς ἀνάλογες παρομοιώσεις τῆς *Ὀδύσσειας* ἡ προβαλλόμενη εἰκόνα ἔχει τὴν μορφὴ ἑνὸς ἐξελισσόμενου ἐπεισοδίου μὲ περισσότερες ἀπὸ μιὰν φάση καὶ μὲ δραματικὴ ἀποστρογγύλωση: Ἕνας ἑτοιμοθάνατος πατέρας, χτυπημένος ἀπὸ κάποιον σκοτεινὸ θεό, καὶ πλάι τὰ παιδιά του—καὶ ξαφνικὰ κάποιοι καλόγνωμοι θεοὶ λύνουν τὸν κόμπο κι ἔρχεται ἡ γιατρειά, ἡ σωτηρία, γιὰ χαρὰ ὅλων (ε 394 ἑξξ.)· ἕνας μοναχογιός, νέο παλληκάρι ἀκόμη, ἀναθρεμμένο μὲ πολλοὺς μόχθους καὶ βάσανα, λείπει στὰ ξένα δέκα ὁλόκληρα χρόνια, κι ὅταν κάποτε παίρνη τὸν δρόμο τοῦ γυρισμοῦ, οἱ δολεροὶ ντόπιοι τοῦ στήνουνε καρτέρι—ὅμως τὸ παλληκάρι στὸ τέλος σώζεται (μὲ τὴν παρέμβαση τῆς Ἀθηνᾶς) καὶ ξανασμίγει μὲ τὸν γέρο πατέρα του (π 17 ἑξξ.)· ἕνα καράβι στὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα, μὰ νά ποὺ ξεσπᾶ ἄγρια θύελλα (τὴν φέρνει ἡ ὀργὴ τοῦ Ποσειδώνα), τὸ σκαρὶ τσακίζεται, ἄνεμοι καὶ θεόρατα κύματα διαλύουν ὅ,τι ἀπόμεινε, οἱ περισσότεροι πνίγονται—λίγοι ὅμως παλεύουν μὲ τὰ κύματα καὶ σώζονται: βλέπουν ἀπὸ μακριὰ τὴ στεριά, ἀναθαρρεῖ καὶ χαίρεται ἡ ψυχή τους, καὶ καταπονημένοι πλησιάζουν κάποτε, πατοῦν τὸ χῶμα, τὸ φιλοῦν. Ἐλπίζω πὼς φαίνεται τί θέλω νὰ πῶ: καὶ στὶς τρεῖς αὐτὲς περιπτώσεις, τὸ εἰκονικὸ μέρος τῆς παρομοίωσης δίνει μιὰ κλειστὴ δραματικὴ καμπύλη, σχεδὸν τὸν μύθο μιᾶς ὁλόκληρης νουβέλας: μιὰ ἱστορία ἀνθρώπινης μοίρας. Τίποτε ἀνάλογο δὲν ἔχουμε στὴν *Ἰλιάδα* στὰ πλαίσια παρομοιώσεων μὲ παραβολικὰ θέματα παρμένα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ζωή. Ἂν στὶς τρεῖς παρομοιώσεις

[1] Π.χ. στὸ *Η* 4-7. Ἡ πιὸ χαρακτηριστικὴ ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐξαίρεση εἶναι ἡ παρομοίωση στὸ *Σ* 207-213: ἡ φωτιὰ ποὺ ἔχει ἀνάψει ἡ Ἀθηνᾶ πάνω στὸ γυμνὸ κεφάλι τοῦ Ἀχιλλέα, παραβάλλεται μὲ τοὺς πυρσοὺς ποὺ καῖνε οἱ ἔγκλειστοι μιᾶς πολιορκημένης πόλης, μήπως καὶ τρέξουν σὲ βοήθεια οἱ περίοικοι. Ὅμως καὶ ἐδῶ ἀκόμη ἡ εἰκόνα δὲν 'κλείνει'—ἡ ἔκβαση δὲν δίνεται!

πού ἀναφέραμε, τὸ τέλος τῆς ἱστορίας εἶναι εὐτυχισμένο, σὲ τρεῖς ἄλλες, τῆς *Ὀδύσσειας* πάλι, τὸ τέλος εἶναι τραγικό.

Στὸ θ 499 ὁ Δημόδοκος ἀρχίζει τὸ τραγούδι του γιὰ τὸν δούρειο ἵππο καὶ τὴν ἅλωση τῆς Τροίας. Ἀκούγοντάς τον ὁ Ὀδυσσέας κλαίει, καὶ ὁ θρῆνος του παραβάλλεται ὄχι μὲ μιὰ στιγμιαία εἰκόνα, χωρὶς χρονικὴ διάρκεια, ἀλλὰ μὲ ἕνα ὁλόκληρο δράμα, πού ἔχει διαδοχικὰ ἐπεισόδια: Ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο μιᾶς πόλης γίνεται ἄγριος πόλεμος· ὁ ἀρχηγός της (;) ὑπερασπίζεται τὴν πόλη πολεμώντας γενναῖα, ὡς τὴν στιγμὴ πού πληγώνεται θανάσιμα· τότε βγαίνει ἡ γυναίκα του, καὶ βλέποντας τὸν ἄνδρα της νὰ σπαρταρᾶ, χύνεται πάνω του καὶ ἀρχίζει τὸν θρῆνο. Ὅμως οἱ ἐχθροὶ εἶναι κιόλας δίπλα της, τὴν χτυποῦνε βάναυσα μὲ τὰ κοντάρια τους στὴν πλάτη καὶ στοὺς ὤμους, καὶ τὴν ἐξαναγκάζουν νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ—σκλάβα τους πιά. Ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστορία εἶναι τὸ ἀναφορικὸ μέρος τῆς παρομοίωσης, πού εἰκονογραφεῖ τὸν θρῆνο τοῦ Ὀδυσσέα.

Ἀκόμη μακρύτερα ἀπὸ τὸν τύπο τῆς ἐπικῆς παρομοίωσης καὶ πολὺ κοντὰ στὴν τραγικὴ παραβολὴ μᾶς πᾶνε δύο ἄλλες παρομοιώσεις τῆς *Ὀδύσσειας*, πολὺ συγγενικὲς μεταξύ τους, πού καὶ οἱ δύο ἀναφέρονται στὸ δίλημμα τῆς Πηνελόπης: νὰ παντρευτῇ κάποιον ἀπὸ τοὺς μνηστῆρες, ἢ νὰ μείνῃ πιστὴ στὴ μνήμη τοῦ ἀνδρός της. Ἡ μιὰ βρίσκεται στὸ τ 518 ἑξ., ἡ ἄλλη στὸ υ 66 ἑξ. Ἡ πρώτη περιγράφει σὲ ἕξι στίχους τὴν ἄχαρη τύχη τῆς Ἀηδόνας, τῆς κόρης τοῦ Πανδάρου, ἡ ὁποία ἀπὸ ἀπερισκεψία σκότωσε τὸν γιό της τὸν Ἴτυ, καὶ τώρα κλαίει καὶ θρηνεῖ. Ἡ δεύτερη παρομοίωση (υ 66 ἑξ.) μᾶς δίνει ἀκόμη ἀναλυτικότερα, σὲ 13 ὁλόκληρους στίχους, τὴ μοίρα δύο κοριτσιῶν τοῦ Πανδάρου πάλι, πού ὅταν οἱ θεοὶ ἀφάνισαν τοὺς γονεῖς των, ἡ ἴδια ἡ Ἀφροδίτη ἀνάλαβε τὴ διατροφή τους, κι ἡ Ἀθηνᾶ τοὺς δίδαξε *κλυτὰ ἐργάζεσθαι*. Σὰν ἦρθε ὅμως ἡ ὥρα τοῦ γάμου καὶ ἡ Ἀφροδίτη πῆγε νὰ ρυθμίσῃ τὸ θέμα μὲ τὸν τρομερὸ Δία, ὅρμησαν οἱ Ἅρπυιες, ἅρπαξαν τὰ κορίτσια καὶ τὰ παρέδωσαν στὶς Ἐρινύες *ἀμφιπολεύειν*—μιὰν ὅμοια τύχη εὔχεται κι ἡ Πηνελόπη καλύτερα, παρὰ νὰ παντρευτῇ κάποιον ἀπὸ τοὺς μνηστῆρες. Ἡ παρομοίωση-νουβέλα μὲ τοὺς ἀνώνυμους ἥρωες ἔγινε στὶς δύο τελευταῖες περιπτώσεις παρομοίωση - παραβολὴ μὲ πρόσωπα ἀπὸ τὴν μυθολογία—κάτι πού μᾶς εἶναι τόσο οἰκεῖο ἀπὸ τὴν ἀρχαία τραγωδία[1].

Δὲν θὰ προχωρήσω περισσότερο. Θὰ ἤθελα μόνο τελειώνοντας νὰ σημειώσω τὰ ἀκόλουθα: Εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἀλλοῦ, καὶ ἤδη μελετημένη, ἡ ἰδιαίτερη τάση τοῦ ποιητῆ τῆς *Ὀδύσσειας*—διαφορετικὴ ἀπ' ὅ,τι στὴν *Ἰλιάδα*—νὰ μὴν ἀφήνῃ τὴν τύχη τῶν προσώπων του ἀνοιχτὴ στὶς δραματικὲς

[1] Δὲν μπόρεσα δυστυχῶς νὰ δῶ τὴ σχετικὴ μελέτη τοῦ W. ELLIGER, *Gleichnis und Vergleich bei Homer und den griechischen Tragikern*, διδ. διατρ. Tübingen 1955, γιὰ νὰ ξέρω ἂν ἀναφέρεται καὶ τί λέει γιὰ τὶς δύο αὐτὲς παρομοιώσεις καὶ τὴ σχέση τους μὲ τὴν τραγωδία. Ὁ FRÄNKEL κάνει κάποιον ὑπαινιγμὸ (ὅ.π., σ. 82), ἀφήνει ὅμως τὸ θέμα ἀνοιχτό.

ἐκπλήξεις τῆς κάθε στιγμῆς, νὰ μὴν συμπορεύεται μὲ τὰ ποιητικὰ γεγονότα, ἀλλὰ κατὰ κάποιον τρόπο νὰ τὰ καθοδηγῆ πρὸς τὴ σκόπιμη καὶ γνωστή του ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς κατάληξή τους. Πρόσωπα καὶ πράγματα στὴν Ὀδύσσεια δὲν εἶναι ἔκθετα σὲ μιὰ σκοτεινή, συχνὰ ἀντιφατικὴ καὶ αἰνιγματικὴ καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ποιητή, θεία βουλή· ὅλα στὴν *Ὀδύσσεια* δίνουν καθαρές, κλειστές, ὁλοκληρωμένες καὶ ἠθικὰ σημασιολογημένες καμπύλες[1]. Αὐτὴν λοιπὸν τὴν τάση, τὴν χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν ποιητὴ τῆς *Ὀδύσσειας* στὸ ὅλο καὶ στὰ μέρη τοῦ ἔργου, τὴ συναντοῦμε καὶ στὸν χῶρο τῆς παρομοίωσης, καὶ μάλιστα σ' ἐκεῖνες τὶς περιπτώσεις ποὺ ἡ ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν *Ἰλιάδα* εἶναι ἡ μεγαλύτερη δυνατή.

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ
Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

[1] Τὴν ἰδιομορφία αὐτὴν τῆς *Ὀδύσσειας* σὲ σύγκριση μὲ τὴν *Ἰλιάδα* τὴν ἀναλύει μὲ λαμπρὸν τρόπο ὁ W. Marg στὸ δοκίμιό του «Held und Mensch bei Homer» (=*Das Menschenbild in der Dichtung*. Sieben Essays, hrg. von A. Schaefer München 1965) σ. 15 ἑξ.